

e-ISSN: 2148-4899

Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Pamukkale University Journal of Divinity Faculty

Güz/Autumn, 2023, 10 (2), 790-822

SİVAS ŞEHRİNİN AİLE YAPISI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME
(1777-1841 TARİHLİ SİVAS ŞER'İYYE SİCİLLERİNE GÖRE)

An Evaluation on The Family Structure of Sivas City
(According to Sivas Shar'iyye Registers Dated 1777-1841)

Ebubekir Sıddık YÜCEL

Doç. Dr. Sivas Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, yucel@cumhuriyet.edu.tr,
ORCID: 0000-0003-0848-1905.

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types:	Araştırma Makalesi/Research Article
Geliş Tarihi / Received:	19.09.2023
Kabul Tarihi / Accepted:	25.12.2023
Yayın Tarihi / Published:	31.12.2023
Cilt / Volume:	10
Sayı / Issue:	2
Sayfa / Pages:	790-822

Atıf / Cite as: Yücel, Ebubekir Sıddık. "Sivas Şehrinin Aile Yapısı Üzerine Bir Değerlendirme (1777-1841 Tarihli Sivas Şer'iyye Sicillerine Göre)" (An Evaluation on The Family Structure of Sivas City (According to Sivas Shar'iyye Registers Dated 1777-1841). *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi-Pamukkale University Journal of Divinity Faculty* 10/2 (2023), 790-822. Doi: 10.17859/pauifd.1363327.

İntihal / Plagiarism: Bu makale, İthenticate intihal tarama programı ile taranmıştır. Ayrıca iki hakem tarafından da incelenmiştir. / This article has been scanned with İthenticate plagiarism screening program. Also this article has been reviewed by two referees.

Çıkar Çatışması / Conflict of Interest: Yazar çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir. The Author declared that there is no conflict of interest

Finansal Destek / Grant Support: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir. / The authors declared that this study has received no financial support.

2148-4899

Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (PAUİFD), 10 (2) 2023: 790-822

SİVAS ŞEHRİNİN AİLE YAPISI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME (1777-1841 TARİHLİ SİVAS ŞER'İYYE SİCİLLERİNE GÖRE)*

Ebubekir Sıddık YÜCEL**

Öz

Aile müessesesinin doğuşu ve yapısı toplumların âdetlerine, örflerine, gelenek ve dinî durumlarına göre şekillenir. Türk aile tipi, Orta Asya'dan getirdiği gelenek ve İslamî anlayışın prensipleriyle teşekkül etmiştir. Bu çalışma 1777-1841 tarihli Sivas şer'îyye sicillerine yansıyan Osmanlı ailesinin teşekkülüyle ilgili belgelerin tespit ve tahlilinden oluşmaktadır. Yirmi bir adet sicil defteri esas alınarak bir aileyi oluşturan, nişan, mehir, nikâh gibi aşamaların yansımaları ve ailenin teşekkülünde karşılaşılan zorluklar belirlendi. Evlilik süresinde meydana gelen problemler ve evlilik birliğinin bozulmasına temas edildi. Evlilik birliğinden dünyaya gelen çocuklar ve onların istatistiksel oranları verildi. Çoğu zaman bir yanılğı olarak karşımıza çıkan ve İslam'ın taaddüd-i zevcât şeklinde isimlendirdiği ruhsatının çok kullanılmadığı ve eski Türk ailesindeki tek eşliliğin esas olduğu tespiti mevcut veriler ışığında oransal olarak gösterilmeye çalışıldı. Sicil kayıtlarında belirtilen bu verilerin tespiti, mahkemeye yansıyan müteveffa kişinin tereke/muhallefat kayıtlarından çıkarılmıştır. Çünkü miras taksiminde bir ailenin tüm fertlerini görme imkânına sahip olunmaktadır. Tespit edilen verilerde Müslim, gayrimüslim aile yapıları ayrı başlıklar halinde işlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: İslam Tarihi, Sivas, Şer'îyye Sicili, Aile, Müslim, Gayrimüslim.

An Evaluatian on The Family Structure of Sivas City (According to Sivas Shar'îyye Registers Dated 1777-1841)

Abstract

The birth and structure of the family institution is shaped according to the customs, traditions, traditions and religious conditions of societies. The Turkish family type was formed with the tradition brought from Central Asia and the principles of Islamic understanding. This study consists of the identification and analysis of the documents reflected in the Sivas Shar'îyye Registers dated 1777-1841 on the formation of the Ottoman family. Based on twenty-one registry books, the reflections of the stages that make up a family such as engagement, mehir, marriage and the difficulties encountered in the formation of the family were determined. Problems that occurred during the marriage and the breakdown of the marriage union were discussed. Children born out of the marriage union and their statistical rates were given. The determination that the license of Islam called taaddüd-i zevcat, which we often encounter as a misconception, was not used much and that monogamy was essential in the old Turkish family was tried to be shown proportionally in the light of the existing data. The determination of these data stated in the registry records is derived from the estate/property records of the deceased person

* Yazar makalede *Etik Kurul İzni* gerektirecek bir durum bulunmadığını beyan etmiştir.

** Doç. Dr., Sivas Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, yucel@cumhuriyet.edu.tr, ORCID: 0000-0003-0848-1905

reflected in the court. Because we have the opportunity to see all members of a family in the division of inheritance. In the identified data Muslim and non-Muslim family structures are treated under separate headings.

Keywords: Islamic History, Sivas, Sher'iyye Registry, Family, Muslim, Non-Muslim.

Structured Abstract

Throughout history, the formation of the family institution in societies and the breakdown of this unity have occurred within the framework of rules. The Turkish family structure has preserved this important institution by strengthening its pre-Islamic traditions and customs with Islam. In this study, how the family institution, which is the most important unit of Turkish states, was established and how it was disrupted in Sivas was discussed. One of the most important sources on this subject, the books belonging to Sivas from 1771-1844 from the Shar'iyye registers were examined. According to the data obtained, it was seen that the Ottoman family type, with its pre-Islamic marriage rituals, did not undergo much change from the Turkish states after Islam until the Ottoman Empire, and even strengthened. It was seen that marriage preparations were initiated and finalized with marriage through stages such as mediation, promise cutting, thick, dowry, engagement, which are in the Turkish state tradition. It has been determined that Islam, which is an old Turkish custom and tradition, has not prohibited it and has even tied it to some principles and has set facilitating rules to help the parties help each other. Practices such as dowry, bride price, and taxes to be levied on the cost of marriage ceremonies were restricted by law. In the event that married couples break the institution, especially the protection of the rights of the woman, the financial commitments made at the beginning of the marriage are fulfilled and the financial commitments made at the beginning of the marriage are fulfilled in order for the married couple to be able to sustain their lives, and victimization is prevented by being meticulous about this. It was revealed that the Ottoman family structure was a continuation of the old Turkish family structure and that monogamy was essential, and that monogamy was more common except for marriages outside the foundation period. As revealed in the study, it was revealed that monogamy was at a very high rate of 72% in the probate records, which are the most important documents that show us the family structure. Polygamy, which some researchers have suggested based on the early Ottoman family structure, was found to be as low as 8.5%. In the records we examined, we did not find any men married to four women at the same time, although Islam permits marriage with four women when the conditions are met. Although the desire to have male children in marriage with more than one woman, except in special cases, is a general opinion, there are no clear findings about this. Sivas family structure is based on monogamy and consists of nuclear family type. Among the 980 Muslim and non-Muslim families, 8.46% are childless families and 83% are married to one wife and have no children. In this study, it is also possible to see families who applied to the sharia courts, especially in terms of family law, even though they were subject to private church law. In the study, 146 non-Muslims applied to Muslim judges for family law, which corresponds to 18% of the total. As in today's families, severe incompatibility and incompatibility between the spouses are reflected in the documents.

GİRİŞ

Sosyal bir varlık olarak insan, topluluklar halinde ve genelde aile içerisinde hayatını sürdürmektedir. Aile; toplulukların yaşadığı çevreye, döneme, sosyal ve iktisadî yapıya göre farklılık arz eder. Geniş aileler; aile reisinin başkanlığında eş, çocuk, torun, gelin, damat, amca, dayı, hala ve teyzelerden oluşur. Dar veya çekirdek aileler ise karı-koca ve

çocuklardan meydana gelir.¹ İlk insan ve Peygamber Hz. Âdem'den itibaren dinî ve kültürel değerlerin gelecek nesillere aktarılması ve denetlenmesinde aile önemli olmuştur. Çünkü aile dinî yaşantı ve değerler aktarımında bir temeldir. Aile temeli oluşturulmadan, toplumu ayakta tutacak diğer yapıların oluşturulması ve korunmasında zorluklar oluşur.² Bireyler beslenme, üreme, kültür, eğitim, inanç gibi ihtiyaçlarını aile çatısı altında giderdiği nispette güçlü ve zengin nesiller oluşacaktır. Maddi ve manevi zenginlikle oluşan toplumlar da güçlü devlet yapısı meydana getirecektir.³

İslam'dan önceki dinlerde ve topluluklarda aile kurma bir kurallar manzumesi içerisinde gerçekleşmiştir. Yahudilik'te aile sadece sosyal bir kurum değil aynı zamanda dini bir topluluktur. Vahye dayalı bir din olması hasebiyle Hristiyanlık'ta da aile teşekkülü Yahudilik'le örtüşmektedir. Eski Roma'da aile dinî, sosyal ve iktisadî bir birimdir ve dar ve geniş olmak üzere iki gruptur. Arap toplumunda aile için müstakil bir tanımlama yapmak oldukça zordur. Kabile geleneğinden dolayı fertler aile değil kabilesiyle isimlendirilir. Eski Türk toplumunda çağdaş birçok toplum yapısında olduğu gibi ataerkil bir yapılanma söz konusudur. Türk ailesi devlet ve ordunun temelidir ve bu temel ne kadar güçlü ve sağlam zeminlere oturursa devlet de o nispette güçlü olur.⁴

İslam'da aile ise tamamen dinî bir kurum olmasa da gerek Kur'an-ı Kerim'de ve gerekse Hz. Peygamber'in hadislerinde aile kurmaya teşvik vardır.⁵ Çünkü İslam'a göre insan; "*Allah Teâlâ insanı yaratmış, ona bilgi edinme ve bilgiyi kullanma kabiliyeti vermiş* (Rahman, 55/4), *onu başıboş bırakmamış* (Kiyâme, 75/ 36), *yeryüzünde halifesi kılmış* (En'âm, 6/165; Yûnus, 10/14), *başka hiçbir varlığın yüklenemediği emaneti (yükümlülük ve sorumluluğu) ona yüklemiş* (Ahzâb, 33/72) *kendi irade ve çabasıyla kokuşmuş çamur mertebesinden kâinatın gözbebeği mertebesine yükselmeyi ona amaç kılmıştır* (Tîn, 95/5; Şems, 91/10)"⁶ şeklinde tanımlanmıştır. Ayrıca insanın; "... bir dişi ve bir erkekten..." (Hucurat, 49/13), "*Kendileri ile huzur bulasınız diye sizin için türünüzden eşler yaratmış...*" (Rum, 30/21) ayetleriyle yaratılış gerçeğini ve karşıt cinsin yaratılış gayesini beyan etmiştir. Bu ayetlerde insanın hayatında birçok ihtiyaca tek bir vücut halinde cevap veremeyeceğini ve bunun da eşler sayesinde olacağını bildirmiştir. İslam evlenmeyi kadının ve erkeğin birbirlerinden istifade edeceği bir akit olarak değil, bir hayat ortaklığı

¹ Mehmet Âkif Aydın, "Aile", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/196-200.

² Hayrettin Karaman, "İslam'ın Getirdiği Aile Anlayışı", *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi II* (Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, 1992), 6.

³ Erol Cansel, "Sosyal Devlet ve Aile", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 26/3 (1969), 1-11.

⁴ Bahattin Ögel, *Türk Kültürünün Gelişme Çağları* (İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1988), 239.

⁵ Aydın, "Aile", 2/196-200.

⁶ Karaman, "İslam'ın Getirdiği Aile Anlayışı", 6.

meydana getirmesi için zaruri görmüştür.⁷ Tıbbî bir zaruret yoksa bekârlık hoş karşılanmamış ve “...bekârlarınızı evlendirin...” (Nur, 24/32), “...size helâl olan kadınlarla evlenin...” (Nisâ, 4/3) ayetleriyle evlilik teşvik edilmiştir.

Hız. Peygamber (s.a.v) de; “ *Nikâh benim sünnetimdir. Kim benim sünnetime uygun davranmazsa benden değildir. Evlenin. Çünkü ben (kıyamet günü diğer) ümmetlere karşın sizin çokluğunuzla iftihar edeceğim...*” buyurmuştur.⁸ Bu hadis-i şerifte, sağlam bir aile yuvasının kurulması Müslümanların çoğalması için gerekli olan bir müessese ve sağlam bir toplum düzeninin gereği olarak görülmüştür.⁹

Hız. Peygamber’den (s.a.v) itibaren aile ve evlilik kurumuna büyük önem verilmiş ve evlilik; nikâh adı verilen ve evlenme akdi anlamına gelen bir söz verme ile meşrulaştırılmıştır. İslam fukahası tarafından bu önemli sözleşme olan nikâhın dinî hükmü, mahiyeti, unsurları ve şartları, istenmeyen bir durum olsa da evliliğin sonlandırılması ile ilgili konular detaylı bir şekilde ele alınmıştır.¹⁰ Bu çalışma 1777-1841 yıllarını kapsayan Sivas Şer’iyye sicillerinden yirmi bir tanesinde mevcut olan aile kurumu ile ilgili belgeler esas alınarak Sivas aile yapısının teşekkülü hakkında yapılan bir çalışmadır. Osmanlı’nın en önemli şehirlerinden birisi olan Sivas’ın mahkemelerine bu süre içerisinde intikal eden ve ailenin tesisiyle alakalı, söz, namzetlik, nişan, mehir, nikâh, vasîlik, boşanma ile ilgili belgelerden Sivas aile yapısı hakkında tespitler ve analizler yapılacaktır.

Çalışma; 1777-1841 tarihleri arasındaki altmış yıllık dönemin sicil defterlerindeki tereke/muhallefat kayıtlarında bulunan ve aile hukuku ile ilgili belgelerin tespiti ve kategorik analizinden meydana gelmektedir. Çalışmanın başlangıç tarihi için 1777 yılının belirlenmesi, Sivas’a ait 1 numaralı sicil defterinin sözü edilen tarihte kaleme alınmış olmasındandır. Şer’iyye Sicilleri; 15. asırdan başlayıp 20. asrın ilk yirmi senesine kadar devam eden en önemli arşiv belgeleri içerisinde yer almaktadır. Bu önemli kaynaklar yangın, deprem gibi doğal afetler sebebiyle zarar görmüş veya bir yerden diğer tarafa nakil esnasında büyük oranda zayi olmuştur. Onun için birçok vilayete ve kazalara ilişkin sicil defterlerinin en eski tarihlişi çoğunlukla 18. yüzyıla ait olanlarıdır.¹¹ Zaman içerisinde meydana gelen bu tahriplerden Sivas Şer’iyye Sicilleri de nasibini almıştır. Bugün Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi’nde muhafaza edilen bu defterlerin birçoğunda ciddi sayılabilecek rutubet ve yanık izlerinin bulunuyor olması siciller

⁷ Halil Cin, *İslam ve Osmanlı Hukukunda Evlenme* (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1974), 42.

⁸ Hafız Ebî Abdillah Muhammed b. Yezird el-Kazvinî İbn Mâce, *Sünen-i İbn Mâce* (Kahire: Dâru’l-Hayriye, 1994), 1/592.

⁹ Cin, *İslam ve Osmanlı Hukukunda Evlenme*, 43.

¹⁰ Fahrettin Atar, “Nikâh”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33/112-117.

¹¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, “Şer’i Mahkeme Sicilleri”, *Ülkü Dergisi* 29 (1935), 365-368.

hakkında ilk ve en önemli çalışma yapmış olan İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın tespitlerini doğrular cinstendir.

Çalışmanın arşivdeki kayıt sırasına göre ilk yirmi defterle birlikte tarih aralığı itibarıyla 2 numaralı defter olması gerekirken kataloglama esnasında 134 numaralı defter olarak kaydedilmiş olan ve toplamda yirmi bir defterle sınırlandırılmış olması, Osmanlı mahkemelerinin 1839 tarihinden itibaren değişim sürecine girmesinden kaynaklanmaktadır. Nitekim Tanzimat'tan önce tek hâkimli ve tek dereceli olan şer'î mahkemeler mevcutken, Tanzimattan sonra toplu hâkimli mahkeme sistemi olan ve şer'î hususlar dışındaki davalara bakan Nizamiye Mahkemeleri kurulmuştur.¹² Yargıda meydana gelen değişim, diğer mahkeme kayıtları gibi meşihat makamında görülen şer'î davaların kayıtlarını da yeni usulle tutma uygulamasını beraberinde getirdi. O zamana kadar tutulan sicil defterlerinde; hüccet, berat, temessük, emr-i âlî, i'lam, kassâm, tereke, salyâne gibi belgeler bulunmaktaydı. 19. Asrın sonlarına doğru defter tutma, konularına göre olmaya başlamıştır. Davaların mahiyetine göre; zapt-ı dava, i'lam, hüccet, tereke ve kassâm, enkiha defterlerine¹³ ilaveten tahrirat, izinname, velâyet, husus ceridesi, mufassal, der-kenâr, müsvedde, hülâsa¹⁴ şeklinde çeşitlenmiştir. Sivas Şer'iyye Sicil defterleri de bu tarihten sonra klasik formdaki sicil kayıtları hüviyetinden; sicil, i'lam, tereke-taksim, hulasa, hüccet, vekâlet, enkiha, tereke¹⁵ gibi davlarla ilgili müstakil defterler halinde tutulur olmuştur. Bilindiği üzere şer'iyye sicilleri farklı ölçülere sahip defterlerden oluşmaktadır ve defterler bir numaradan başlayarak tasnif edilmişlerdir. Bu çalışmada sayıları 240 kadar olan defterlerden 134. defter de kullanılmıştır. Çünkü bu defter 1783-1785 tarih aralığındaki mahkeme kayıtlarından oluşmaktadır ve kronolojik sıra itibarıyla 2 numaralı defter olması gerekirdi.

Osmanlı aile yapısının en önemli belgeleri şer'iyye sicillerine intikal eden ve aile kurumunu doğrudan ilgilendiren, nikâh, mehir, İzinname ve tereke kayıtları gibi zengin malzemelerden oluşmaktadır. Özellikle vefat eden şahsın geriye bıraktığı mallarının icmali olan tereke kayıtları aynı zamanda Osmanlı toplumunun demografik yapısıyla ilgili birincil kayıtları bize sunmaktadır. Ölen kişilerin varislerine bıraktığı mal, eşya ve diğer servetlerinin içerikleri ve bunların mirasçılarının cinsiyetlerine göre İslam Miras Hukuku

¹² Muhammed Ceyhan, "Tanzimat Dönemi Sonrası Şer'iyye Sicil Defterlerinin Muhteva ve Diplomatik Açından Tahlili", *OTAM* 29 (Ankara 2012), 49-82.

¹³ Ceyhan, "Tanzimat Dönemi Sonrası Şer'iyye Sicil Defterlerinin Muhteva ve Diplomatik Açından Tahlili", 50-82.

¹⁴ Aydın Bilgin vd., *Bab-ı Meşihat Şeyhülislamlık Arşiv Defteri* (İstanbul: İSAM, 2006), 282.

¹⁵ Sivas Şer'iyye Sicilleri kataloğu için bk., Ebubekir Siddik Yücel, "Sivas Şer'iyye Sicilleri Toplu Kataloğu Üzerine", *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 22/2 (2018), 1059-1079.

çerçevesinde taksimi Osmanlı sosyal tarihi açısından içerik itibarıyla zengin malzemeler ihtiva etmektedir.¹⁶

Sivas Şer'iyeye sicillerinde özellikle nikâh ve mehirle ilgili kayıtlar çoğu zaman defterlerin ilk sayfalarında ve bazen de tarih belirtmeksizin yer almaktadır. Çalışmada Müslim-gayrimüslim ailelerin tek eşlilik, çok eşlilik, çocuklu-çocuksuz evlilik durumları ve cinslerine göre çocuk sayıları tablolar halinde takdim edilerek analizleri yapılmaya çalışılacaktır. Belgelerde özellikle boşanma ile ilgili olarak analiz yapılabilecek derecede kayıtlara rastlayamadığımız için, bu konuda bir analiz yapma imkânı da olmamıştır.

1. Aile Yapısının Teşekkül Aşamaları

Aile yapısı teşekkül ettirilirken uygulanan bir takım usuller ve âdetler bulunmaktadır. Bu uygulamaların birçoğu eski Türk aile müessesesinin oluşumunda kullanılan usullerdir ve bunlar İslamî değerlerle mecz edilerek olgunlaştırılmış ve günümüze de intikal ettirilmiştir. Aile yapısının teşekkülü aşamaları başlıklandırılırken İslam öncesi Türk aile yapısındaki uygulamalar da dikkate alınarak bir tasnif yapılmaya çalışılmıştır.

1.1. Namzedlik-Nişan ve Hukuki Değeri

Muteber bir evlilik için bir nişan merasimi veyahut başka bir işleme gerek yoktur. Ancak gelenek ve âdetler, evlenecek çiftlerde ilk önce taliplik/kız isteme daha sonra bir nişan merasimi ile evliliğin ilk adımlarını başlatır. Buradaki amaç bu merasimin ilan edilmesinden ibarettir. İslamiyet'ten önce Türk toplumunda nişanlanma önemlidir ve bir ön akit olup "adaklı" sözü nişanlı anlamında kullanılmıştır ve aynı zamanda *küçük düğün* olarak kabul edilmiştir.¹⁷ İslam hukukuna göre herhangi bir bağlayıcılığı bulunmamakla birlikte ahlâkî, vicdanî ve örfî anlamda bir bağlayıcılık söz konusudur.

Bir genç kıza evlilik talebi bazen aile bireyleri vasıtasıyla¹⁸ veyahut *aracı* adı verilen toplumun tecrübesine güvendiği ve itimat ettiği şahıslarla yapıldı.¹⁹ Araçlar olmaksızın bir genç kıza doğrudan evlilik talebine de rastlamaktayız. Örneğin; Mehmed kızı Sultan isimli bıkır-i bâligaya İsmail oğlu Mehmed talip olur ve elli bir bin akçe mehr-i muaccele²⁰

¹⁶ Fatih Bozkurt, "Tereke Defterleri ve Osmanlı Demografi Araştırmaları", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi* 54 (ts.), 91-120.

¹⁷ Ögel, *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, 266.

¹⁸ H. İbrahim Acar, "Nişan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33/152-154.

¹⁹ Ögel, *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, 255.

²⁰ Mehr-i muaccele: Peşin verilmesi şart olan mehirdir. Mehmet Âkif Aydın, "Mehir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/389-391.

ve müeccele²¹ karşılığında nikâhları kıyılmıştır.²² Benzer şekilde Yıldızeli kazası Adıs karyesinden Cennet bnt. Hüseyin de talibi olan Himmət b. Ebubekir'e kırk bir bin akçe mehirle,²³ Elif bnt. Ali, Çakıroğlu Mehmed'e ise on bin akçe mehirle²⁴ eş olarak varmış ve aile bağları kurulmuştur.

Nikâhların bizzat mahkemeye müracaatla da kıyılabilmesine rastlamaktayız. Bu durumda mahkeme kâtipliğine şahısların ismi bildirilmektedir. Mesala; İlbeyli kazası, Direkli köyünde bulunan Ayşe bnt. Musa'nın talibi olan Seyyid Mehmet'le bu şekilde şahitler huzurunda nikâhının akdedilmesi mahkemeye müracaat edilmek sûretiyle istenmiştir.²⁵

Şer'iyye sicillerinde birbirleriyle nişanlanan ve bunu ilan eden duyurmuş olan çiftlerden *namzedli* olarak bahsedilmektedir. Tarafların rızası ile evliliğin ilk adımı olarak kabul edilen nişanlılık dönemi birbirlerini tanımaları noktasında önemli bir adımdır ve tarafların bu süre içerisinde nişandan vazgeçme hakları bulunmaktadır. Bu tür vazgeçmelerin mahkeme huzurunda olması ve kayda alınması da özellikle kadın tarafından başka biriyle evlenmesi noktasında hukuki engelin çıkmaması yönünden önemlidir. Mesala; Halil b. Mehmed isimli şahıs Ayşe ismindeki nişanlısından fariğ olup vazgeçmek suretiyle mahkeme huzurunda nişanlısının istediğine varabileceği ve herhangi bir davada bulunmayacağını beyan etmek suretiyle tescil yaptırmış,²⁶ bu sayede bekâr kadına başka bir talipli çıktığında evlenmesinin önündeki hukuki engel ortadan kaldırılmıştır. Bu olaya benzer bir nişan bozma hadisesi de Abdülkerim mahallesinde oturan Osman b. Hasan'ın namzedlisi Mercan bnt. Ömer isimli bîkr-i bâliga arasında geçmiştir. Nişanlılık döneminden nikâh aşamasına geçmek istediklerinde Mercan nikâhtan imtina ederek nişanı bozar ve o anda mecliste hazır bulunan İbrahim b. İsa ile evlenmek istediğini bildirmek suretiyle şahitler huzurunda yedi bin akçe²⁷ gibi emsallerine göre düşük bir mehirle nikâhları kıyılır.

Sicil kayıtlarında nişanlılık döneminde kız babalarının bazen problem çıkartabildiği görülmektedir. Gayrimüslim Tatvuş isimli kadın, Kirkor oğlu Avakim'e

²¹ Mehr-i müeccel: Sonradan verilmesi şart olan mehirdir ki, belirli bir müddet zikredilmemiş ise vefat veya talak halinde verilmesi gerekir. Aydın, "Mehir", 28/389-391.

²² *Sivas Şer'iyye Sicil Defteri (1835-1837) No: 18* (Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, MŞH.ŞSC.d..7710), 1/1.

²³ *Sivas Şer'iyye Sicil Defteri (1815-1817) No: 10* (Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, MŞH.ŞSC.d., 7702), 2/2.; *Sivas Şer'iyye Sicil Defteri (1817-1821) No: 11* (Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, MŞH.ŞSC.d., 7703), 2/2.

²⁴ *Sivas Şer'iyye Sicil Defteri (1815-1817), 2/1.*

²⁵ *Sivas Şer'iyye Sicil Defteri (1825-1826) No: 14* (Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, MŞH.ŞSC.d..7706), 12/3.; *Sivas Şer'iyye Sicil Defteri (1817-1821), 2/2.*

²⁶ *Sivas Şer'iyye Sicil Defteri (1787-1790) No: 3* (Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, MŞH.ŞSC.d..7695), 1/2.

²⁷ *Sivas Şer'iyye Sicil Defteri (1787-1790), 297/1.*

namzedlidir ve nişan yapılma esnasında babası tarafından bir engelle karşılanmış ve fetva üzere bu engellenmenin doğru olmadığı mahkeme tarafından kabul edilmiş ve nişan gerçekleşmiştir.²⁸ Bu türden davalarda genel itibarıyla, namzedlilik şahitlerle ispat edildiğinde hâkim her iki tarafın rızasına bakarak müspet yönde karar vermiştir. Alanyund köyünde Nebi b. Veli'nin Elif bnt. Hasan müvacehesinde açtığı davada on bin akçe mehirle²⁹ nikâhlarının kıyılmasını da duruma örnek gösterebiliriz.

Mahkemeye nişanlılık dönemi ile ilgili ilginç davalar da intikal etmektedir. Mesela; Ece mahallesinde oturan Seyyid Ömer ve oğlu Mustafa'nın açtığı dava böyledir. İzdivaç gerçekleşmiş olan bir olayda Seyyid Ömer, Kürt Mahmud isimli şahsın anne-baba bir erkek kardeşinin Âbire isimli kızını kendi oğluna nikâh ettiğini, aslında Âbire'nin kendi oğlu Mustafa'nın nişanlısı olduğunu ve bu nikâhın feshini talep eder. Mahkeme Âbire'nin de hazır olduğu mecliste nikâhın geçerliliğine ve Seyyid Ömer ve oğlunun iddialarının men'ine karar verir.³⁰ Bu örnekler aile teşekkülünde daha ilk aşamadan itibaren müessesenin sağlam temellendirilmesi hususunda sergilenen hassasiyeti göstermesi bakımından önemlidir.

1.2. Nikâh

Nikâh, bir erkek ile bir kadın arasında birtakım hakların gerçekleşeceği ve meşru surette istifadenin caiz olduğu ve ailenin teşekkül ettiği bir akittir.³¹ Eski Türk ve Anadolu toplumu evlenmeyi; kavuşmak, duman kurmak, ocak kurmak, sönmez bir ateş yakmak³² olarak kabul eder. Aile kurmanın temelini teşkil eden bu müessese ilahî dinlerin tamamında, kadın ve erkeğin bir çatı altında, mahremiyet ve paylaşım alanı oluşturarak insan neslinin devamına katkı sağlama temeline dayanır.³³

Bir sözleşme sonucu meydana gelen evliliğin geçerliliği için hukuken belirlenmiş olan bazı şartların gerçekleşmesi gerekir. Hanefî fukahası bu sözleşme tamamen özel olduğu için yargısal bir müdahale ya da tescili gerektirmediğini söyler. Fakat Osmanlı Devleti geniş bir coğrafyada ve farklı etnik, kültürel doku içerisinde bir kurallar manzumesi oluşturduğundan en azından şehirlerde evliliklerin kadılar tarafından tescil ettirilmesini bir gelenek haline getirmiştir.³⁴ Ebussuud Efendi; "*Hâkim'in ma'rifetsiz*

²⁸ *Sivas Şer'iyye Sicil Defteri (1783-1785) No: 134* (Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, MŞH.ŞSC.d..7774), 1/1.

²⁹ *Sivas Şer'iyye Sicil Defteri (1787-1790), 24/2.*

³⁰ *Sivas Şer'iyye Sicil Defteri (1798-1802) No: 6* (Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, MŞH.ŞSC.d., 7698), 170/2.

³¹ Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukuk-ı İslayiyye ve Istılahat-ı Fikhiyye Kamusu* (İstanbul: Bilmen Basımevi, 1968), 2/2/5.

³² Ögel, *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, 253-254.

³³ Atar, "Nikâh", 33/112-117.

³⁴ Colin Imber, *Şeriattan Kanuna Ebussud ve Osmanlı'da İslami Hukuk* (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2004), 175.

(aracılığı olmaksızın) nikâh kabul olur mu sorusuna; *fî zemanina olmaz* (35. mesele)" derken, *Hind, 'izn-i kâdî yog iken, birkaç kimse huzurunda kızım Zeyneb-i sagîreyi, kardeşim Amr'ın oğlu Bekr-i sagîre verdim' deyip 'Amr, Bekr için Zeyneb'i aldım kabul ettim' dese 'nikâh olur mu?' sorusuna; 'velayetleri kâmilemdir, olur, hâkim kabul etmemek olmaz'* (38. mesele) şeklinde fetva vermiştir.³⁵ Ailenin sağlam temeller üzeri inşa edilmesi, huzurlu bir toplum için de önemlidir. Daha başlangıcında problemlerle kurulacak bu önemli müessesinin sağlıklı devam etmesi de mümkün olmaz ve istenmeyen durumların meydana gelmesi de kaçınılmaz olur.

1.2.1. İmam Nikâhı ve İzinname

Nikâh akdi iki taraf arasında hususi ve müdahale edilmemesi gereken bir eylem olsa da zaman içerisinde meydana gelen olumsuzluklar kanuni düzenlemeler yapma ihtiyacı doğurmuştur. Bu düzenlemelerin birisi de nikâhların kadı veya kadıdan izin alınarak imamlar tarafından kıyılması ve resmî kayıt altına alınmasıdır.³⁶ İmamlar nikâh akdini belgelemek suretiyle mahkeme kayıtlarına geçmesini sağlarlardı. Mesela; Kabalı mahallesinden Hacı Hasan Efendi'nin kızı Fatıma onbeş bin akçe mehirle Seyyid Osman Efendi'yle,³⁷ yine Sarı Şeyh mahallesinden Hasan kızı Asiye'nin nikâhı da kırkbir bin akçe mehirle³⁸ mahalle imamı tarafında kıyılmıştır.

16. Asırdan itibaren nikâhın kıyılmasında tarafların evlenmesine mâni bir durum olmadığına dair *izinname* denilen resmî yazıyla kadıdan izin belgesi alındıktan sonra mahalle veya köy imamı ya da gayrimüslimler için ruhanî reis tarafından nikâh kıyılabilmekteydi.³⁹ Bu uygulama bilerek veyahut bilmeyerek dinen evlenilmesi yasak olan gayr-i meşru bir işlemin de önüne geçilmesi yönünden önemli bir uygulamadır. Dinen evlenmenin yasak olduğu durumlar vardır. Mesela; sütkardeşliği, boşanmış kadının iddet müddeti içerisinde nikâhı, seyyibe/dul kadının bekleme süresinin dolmaması gibi. İzinname uygulaması yanlışlıklara mahal bırakmaması ve neslin muhafazası bakımından önemlidir. Örneğin; Hamurkesen'de ikâmet eden Ayvazzâde Seyyid Mehmet Ağa'nın hizmetkârı Hasan b. Ali'ye Bahtiyarbostanı mahallesinde oturan ve sütkardeşinin neseben kızkardeşi Fatma bnt. Ahmed isimli bîkr-i bâliga, Hasan'a *ber-muceb-i fetvâ-yı şerife kîbeli's-şer'den tezvicine* izin verilir.⁴⁰

³⁵ Ertuğrul Düzdağ, *Şeyhülislam Ebussuud Efendi Fetvaları Işığında 16. Asır Türk Hayatı* (İstanbul: Enderun Kitabevi, 1972), 37-38.

³⁶ Ekrem Buğra Ekinci, "Osmanlı Hukukunda İzinname ile Nikâh", *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları 2* (2006), 41-60.

³⁷ *Sivas Şer'iyye Sicil Defteri (1777-1781) No: 1* (Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, MŞH.ŞSC.d., 7693), 7/3.

³⁸ *Sivas Şer'iyye Sicil Defteri (1802-1805)*, 4/4.

³⁹ Ekinci, "Osmanlı Hukukunda İzinname ile Nikâh", 47.

⁴⁰ *Sivas Şer'iyye Sicil Defteri (1798-1802)*, 8/4.

Belgelerde bazen mütesellimlerden izin isteyen taraflar hakkında araştırma yapılması talepleri de bulunmaktadır. Sivas mütesellimine gelen bir arzuhal üzerinden örneklendirmek gerekirse; Türkmen taifesinin Karahasanlı oymağından Melike bnt. Mehmed isimli bikr-i bâliganın aynı oymakta bulunan Ahmed b. Hasan'a kendi rızası ile nikâh talebinin olduğu, lakin nikâha uygunluğunun araştırılması talebi gerekli görülür. Nikâha engel bir durum olmadığının tespitiyle birlikte on üç bin akçe mehirle *meclis-i şer'*de nikâhı akd olunur.⁴¹

İzinnamele özelliikle de dul veyahut boşanmış kadınların evliliklerinde önemli görülmüştür. Kocasını ölmüş olan bir kadının yeni bir nikâh için bekleme süresini; "...içinizden ölenlerin geride bıraktıkları eşleri, kendi kendilerine dört ay on gün (iddet) beklerler..." (Bakara 2/234), boşanmış olan bir kadının ise bekleme süresini; "boşanmış kadınlar kendi kendilerine üç ay hâli (hayız veya temizlik müddeti) beklerler..." (Bakara, 2/228) ayetleri belirlemiştir. Ayetlerin tahdidi neslin muhafazası için Allah tarafından konulmuş kesin ve değiştirilmesi mümkün olmayan kurallardır. 19 Ekim 1808 tarihli bir belgede Ece mahallesinde oturan Esmâ bnt. Veliyyüddin isimli kadın mahkemeye müracaat ederek; "bundan akdem taht-ı nikâhında olduğum Hâfız es-Seyyid Mehmed b. Es-Seyyid Veliyyüddin Efendi târîh-i kitabdan dokuz sene mukaddem İlbeyli kazâsında kâin ve Emili nam Karyede beni hal' idüb ve diyâr-ı âhere azîmet etmekliğin erbâb-ı vukûfdan lede's-süâl ve't-tashîh nefsimi zevc-i âhere tezvîce kıbeli's-şer'den izin verilmek matlûbumdur" şeklinde izin talebinde bulunur. Şahitler de zevcinin kendisini boşadığında istediği kişiye varsın şeklinde beyanının bulunduğu şahitlik ettikten sonra izinname verilmiştir.⁴² Aynı durumu Zaviye-i Ali Baba'da oturan Zeynep bnt. Hasan'da da görmekteyiz. Nikâhı beş sene önce feshedilen kadın, yeni bir izdivaç için kâdılıktan izinname talep etmiş ve şahitlerin şahadetiyle izin belgesini almıştır.⁴³

12 Temmuz 1820 tarihli bir belge içeriği itibarıyla sosyolojik olarak ilginç bir durumu göstermektedir. Çıldır eyaletinin Macahel kazasında oturan Ahmet b. Molla Mehmed, Mehmed b. Ahmed, Mustafa b. Ahmed adlı şahısların bikr-i bâliga olan kızları Ümmügülsüm, Ayşe, Cemile, Hatice isimli kadınların *taleb-i kısmet* niyetiyle kaza naibi Osman Efendi'den izinname almalarıdır. Kısmetlerinin buldukları beldede kapalı olduğu ve kısmetlerinin açılabilmesi düşüncesiyle Rize kapısından Tokat ve Sivas'a varıncaya kadar münasip bir kısmete rastladıklarında nikâh için izinname talep ederler. Bu talepte babalarının da muvafakatı vardır.⁴⁴ Şahıslardan Mehmed Efendi'nin kızı Cemile Sivas'ta Seyyid Mehmet Efendi'nin oğlu Seyyid Sadettin Efendi ile otuz bir bin akçe

⁴¹ Sivas Şer'iyye Sicil Defteri (1798-1802), 77/1.

⁴² Sivas Şer'iyye Sicil Defteri (1809-1812) No: 9 (Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, MŞH.ŞSC.d., 7701), 25/1.

⁴³ Sivas Şer'iyye Sicil Defteri (1805-1809) No: 8 (Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, MŞH.ŞSC.d., 7700), 43/2.

⁴⁴ Sivas Şer'iyye Sicil Defteri (1815-1817), 1/1.

mehr-i muaccel ve müeccele karşılığında evlenir.⁴⁵ Bu akitte mehrin iki şekli bir arada zikredilmiştir. Taraflar arasında mehir miktarları tespit edilip de ödeme şekilleri üzerinde durulmamış olabiliyor. Bu takdirde peşin ödenmesi gereken mehr-i muaccelin miktarı örf ve adetlere göre tespit edilir. Bir kısım hukukçular ise böylesi durumlarda zikredilen miktarın tamamının muaccel olacağını belirtmişlerdir.⁴⁶

1.2.2. Nikâhta Rıza

Bazı aileler evlenecek çağa gelmiş olan evlatlarının rızalarını almak yerine kendileri tasarrufta bulunarak istenmeyen izdivaçlara yol açabilmektedirler. Hz. Peygamber (s.a.v) nikâh konusunda dulun görüşünün alınması bekârdan da izin alınmasını⁴⁷ isteyerek nikâhta rızanın kurulacak aile müessesindeki önemine işaret etmiştir. Ebussuud Efendi bir defasında; “*Zeyd bâliga kızını Amr’a senin oğluna verdim deyip, Amr dahi oğlum için aldım kabul ettim deyip, üç yıldan sonra kızını âhara tezvic etmeğe kâdir olur mu? Kızın rızası ve huzur-ı şühûd olmayacak nikâh câiz değildir*” (40. Mesele)⁴⁸ şeklinde rızası alınmayan bâkirenin nikâhının geçersizliğine fetva vermiştir. Konuyla ilgili olarak fikhî mezheplerinin farklı görüşleri ve fetvaları bulunmaktadır. Fakat bizim konumuzla doğrudan ilgisi olmadığına buradan temas etmeyeceğiz.

Toplumsal yapı içerisinde anne babaların kız çocuklarını hilaf-ı rıza söz kestikleri görülmektedir. Bu durumda hâkim kızın buluşunu esas alarak rızasına bakmaktadır. Mesela; Hesna bnt. Molla Ahmed isimli bir bîkr-i bâligayı annesi, Hüseyin isimli birisine *sana veririm* şeklinde söz keser. Konu mahkemeye intikal ettiğinde ise Hesna, Mehmed b. İbrahim isimli şahısla evlenmek istediğini beyan ettiğinde babası Molla Ahmed’in de rızası ile Mehmed isimli şahsa yirmi dokuz bin akçe mehir tesmiyesiyle izdivaç gerçekleşir.⁴⁹ Benzeri bir durum Küçükminare mahallesinde oturan Debbağ Seyyid Hacı Mehmed’in bîkr-i bâliga kızı Medine’yi o anda mecliste hazır olmayan Feyzullah isimli bir şahsa namzedli olarak nikâh etmek istediği ve Feyzullah’ın bu namzetlikten fariğ olduğunu bildirir mektubunun bulunması üzerine Hafız Hüseyin isimli bir şahsa nikâhlama durumu meydana gelir. Medine ise elinde bulunan fetvayı gerekçe göstererek istediği kimseyle izdivaç yapar.⁵⁰

⁴⁵ ŞŞS, No: 11 (MŞH.ŞSC.d., 7703), 1/1.

⁴⁶ Halil Cin, “İslam Hukukunda Mehir”, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 29/1 (1972), 207-208.

⁴⁷ İbn Mâce, *Sünen-i İbn Mâce*, 1/602.

⁴⁸ Düzdağ, *Şeyhülislam Ebussuud Efendi Fetvaları Işığında 16. Asır Türk Hayatı*, 38.

⁴⁹ *Sivas Şer’iyye Sicil Defteri (1802-1805) No: 7* (Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, MŞH.ŞSC.d., 7699), 6/4.

⁵⁰ “Hind-i bîkr-i bâligayı babası Zeyd’in Amr’a va’d-i mücerredî Hind’in nikâhla küfüv-i bikre varmasına mani’ olur mu? Cevab-ı bâ-savabında, olmaz. Bu surette bîkr-i Hind’i tezvic muradında Amr-ı mücerred mukaddemâ Hind’i babası Zeyd bana va’d iyer deyü

Aile fertlerinin evlilik çağındaki genç kızları baskı kurmak suretiyle istenmeyen evliliklere zorlamaları her toplumda bulunmaktadır. Bundan dolayıdır ki nikâhta rıza önemlidir. 6 Mayıs 1783 tarihli bir kayıтта Medine bnt. Hüseyin isimli genç kız validesi ve kardeşleri tarafından evliliğe zorlanmaktadır. Türkmen Hasan'ın kızı Fatıma ise mahkemede kendi hüsn-i rızası ile Karacaviran köyünden Seyyid Hasan b. Ebubekir'le evlenmek istediğini ve kendisine uygun görülen Yağmur oğlu Ömer'le evlenmek istemediğini beyan eder.⁵¹

Sicil kayıtlarında sevdiği kişiden başkasıyla evlendirilmek istendiği için evden kaçan genç kızları görmekteyiz. Mesela, Celalli köyünden Fatıma bnt. Ahmed isimli bekâr kız mahkeme huzurunda kendi isteği ile firar ettiğini ve aynı köyden olan Osman b. Memiş'le evlenmek istediğini beyanla yirmi beş bin akçe mehirle ve her iki tarafın rızasıyla şahitler huzurunda nikâhı kıyılır.⁵² Benzeri bir durum Hafik nahiyesi Tödürge köyünden Fatıma bnt. Mehmed Arif isimli bekâr bir kızın başından geçmiştir. Köyünden Sivas'a gelerek Mütesellim Seyyid Hasan Bey'e müracaatla Seyyid Hasan b. Seyyid Lütfullah'tan başkasıyla evlenmek istemediğini beyanla, kırk bir bin akçe mehirle ve tarafeynin rızası ile nikâhları gerçekleştirilir.⁵³

Nikâh merasimi esnasında evlenecek olan gençlerin aynı mecliste hazır bulunmasına gerek yoktur. Tarafeynden bulunan vekiller vasıtasıyla da nikâh akdi caizdir. Sicillere yansıyan kayıtlarda; “..bikr-i bâliğayı kendi rıza ve ammisi,⁵⁴ vekîl-i vasîsi,⁵⁵ dayısı,⁵⁶ karye halkından,⁵⁷ kardeşi,⁵⁸ mahkeme görevlilerinden birisi,⁵⁹ vekaletiyle nikâhları akdedilmiştir ifadelerine rastlamaktayız. Belgelere yansıyan tüm kayıtların ortak olan iki ifadesi *kendi rızası*⁶⁰ ve mehiridir.

müdâheleye kadir olur mu? Cevab-ı ba savabında olmaz”. *Sivas Şer’iyye Sicil Defteri (1781-1787) No: 2* (Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, MŞH.ŞSC.d..7694), 152/3.

51 *Sivas Şer’iyye Sicil Defteri (1787-1790)*, 3/3.

52 *Sivas Şer’iyye Sicil Defteri (1817-1821)*, 1/7.

53 *Sivas Şer’iyye Sicil Defteri (1822-1825) No: 13* (Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, MŞH.ŞSC.d..7773), 1/1.

54 *Sivas Şer’iyye Sicil Defteri (1815-1817)*, 1/6.; *Sivas Şer’iyye Sicil Defteri (1817-1821)*, 1/3.

55 *Sivas Şer’iyye Sicil Defteri (1827-1829) No: 15* (Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, MŞH.ŞSC.d.., 7707), 1/1.

56 *Sivas Şer’iyye Sicil Defteri (1817-1821)*, 1/6.

57 *Sivas Şer’iyye Sicil Defteri (1817-1821)*, 2/1.; 2/4.

58 *Sivas Şer’iyye Sicil Defteri (1791-1798) No: 4* (Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, MŞH.ŞSC.d.., 7696), 11/4.

59 *Sivas Şer’iyye Sicil Defteri (1817-1821)*, 2/2.; SŞS, No: 4 (MŞH.ŞSC.d.., 7696), 11/4.; SŞS, No: 4 (MŞH.ŞSC.d.., 7696), 12/3.

60 *Sivas Şer’iyye Sicil Defteri (1781-1787)*, 2/3.; *Sivas Şer’iyye Sicil Defteri (1787-1790)*, 3/6.; *Sivas Şer’iyye Sicil Defteri (1802-1805)*, 2/2.; *Sivas Şer’iyye Sicil Defteri (1802-1805)*, 2/3.; *Sivas Şer’iyye Sicil Defteri (1787-1790)*, 81/2.; *Sivas Şer’iyye Sicil Defteri (1817-1821)*, 2/3.

1.2.3. Mehir

Mehir fikhî terim olarak evlilik esnasında ödenen para veyahut malı ifade eder. Uygulamanın muhtelif din ve kültürlerde çeşitlilik göstermesi, nikâh akdinin adeta bir satış bedeli gibi görünmesine de yol açmıştır. “*Zaman içinde uygulama nikâhı satım akdi, yapılan ödemeyi de satış bedeli olmaktan çıkarmış, ailelerin birbirine yakınlaşmasını sağlayan hediyeleşmeye veya kadın için ekonomik ve sosyal bir güvenceye dönüştürmüştür.*”⁶¹ Kur’an-ı Kerim’de; “*Aldığınız kadınların mehirlerini yürekten isteyerek ve Allâh’ın bir atıyyesi olarak verin. Eğer onlar size gönül rızasıyla bir şey bağışlarsa onu afiyetle yiyin.*” (Nisâ, 4/4) Mehir kadına ait bir haktır fakat hükmü, miktarı ve niteliği konusunda görüş ayrılıkları mevcuttur.⁶² Mehir genel itibarıyla para cinsi emtialardan gümüş, altın, dirhem, akçe, kuruştan olduğu gibi taşınmaz mallardan da olabilmektedir.⁶³ Mehir ayrıca taraflarca belirlenen *mehr-i müsemma* veya örfe bırakıldığı şekliyle iki kısma ayrılır. Nikâh esnasında eşlerin karşılıklı rıza ile belirledikleri ve de peşin olarak ödenen *muaccel* ve evliliğin sona ermesi veyahut kocanın vefatıyla birlikte ödenmesi gereken vadeli olan *müeccel* mehirdir.⁶⁴

Türk topluluklarında evlenme ile ilgili adetlerde de mehrin karşılığı gibi değerlendirilebilecek *kahn/başlık* uygulaması bulunmaktadır. Bu söz kesmeden sonra erkek veya ailesi tarafından gelin adayına verilen para, mal, armağan için kullanılan bir tabirdir.⁶⁵ Kaşgarlı Mahmud bunu kıza verilen çeyiz olarak değerlendirmiştir.⁶⁶ Kalının başlık parası olup olmadığı tartışmalı bir konudur. Bahattin Ögel Hoca bunun bir başlık parası olmadığı görüşündedir. Kalın babanın sağ iken oğullarının evlenebilmesi için ayırdığı bir paydır. Başlık ise evlilik esnasında erkek tarafının kız tarafına verdiği bir hediyedir. Sicil kayıtlarında 17 Şubat 1834 tarihli bir belgede; “*..Sünnet-i seniyyeye uygun evlilik isteyenlerin küfüvleri olan nisâların mehr-i muaccel ve müecceleriyle eşit mehir vermeleri gerekirken nisâ tarafına 800, 1000, 1500 kuruş miktarı akçe verilmez ise nikâh yapılmadığı âdet hükmüne getirildiği anlaşılmıştır. Evleneceklerin içlerinde bunu ödemeye gücü yetmeyenler olduğundan dolayı küfüvleri olan nisâyı 250, ortahalli olanlar 150, bunlardan aşağı 100 kuruş başlık i’tâ edilmesi ve bundan ziyade bir şey alınmaması ve*

⁶¹ Aydın, “Mehir”, 28/389-391.

⁶² Hamdi Döndüren, *Delilleriyle Aile İlmihali* (İstanbul: Altınoluk Yayınları, 1995), 222.

⁶³ Saim Savaş, “Fetva ve Şer’iye Sicillerine Göre Ailenin Teşekkülü ve Dağılması”, *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi II* (Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, 1992), 140.

⁶⁴ Döndüren, *Delilleriyle Aile İlmihali*, 225.

⁶⁵ Ahmet Turan, “Törellerimizde Kalın (Başlık) âdeti”, *Milli Folklor* 12 (1991), 39-42.

⁶⁶ Mahmud Kaşgarlı, *Dîvân-ı Lügâti’t-Türk Tercümesi*, çev. Besim Atalay (Ankara: Türk Dil Kurumu, ts.), 3/371. (..kaling berse kız alır, kerek bolsa kız alır, gerekli olan bahalı alır. (Bir adam çeyiz verirse gelini kız oğlan kız alır (bu ifadeden kızın bâkire olduğu anlaşılmaktadır). Bir şey isteyen kimse o şey kendisine gerekli ise onu yüksek para ile alacaktır.)

*zulüm ve teaddî yoluna sülük edilmemesi*⁶⁷ emredilmektedir. Metinden anlaşıldığına göre emsallerinin mehirlerine ilaveten başlık adı altında fazla bir mehir istendiği ve bununda evlenecek erkeklere ağır geldiği beyanla devlet bir tahdit koyma yoluna gidilmiştir.

Çalışmaya esas aldığımız sicil defterlerindeki mehir miktarları akçe cinsindedir. Nikâh akdi gerçekleşmeden önce verilmesi gereken mehr-i müsemânın ailelerin ekonomik durumlarıyla alakalı olduğu anlaşılmaktadır. Mehirde belirli bir rayiç koyma usulü olmamakla birlikte; “kadının babası tarafından en yakın hısımları olan kız kardeş, yeğen veya hala gibi kadınlardan; yaş, güzellik, servet, takvâ, akıl, dine bağlılık, bekârlık, iffet, ilim, edep, güzel ahlâk gibi niteliklerde benzeri olan kadınların daha önce evlenirken aldıkları mehir miktarları ölçü alınabilmektedir.”⁶⁸ Sicil kayıtlarında böyle bir açıklık bulunmamaktadır. Genel itibarıyla üç bin akçeden kırk bir bin akçeye kadar mehir takdirini görebilmekteyiz. Bekâr kız ile dul kadın arasında belirgin bir fark da görülmemektedir. Hıhıdık köyünde ikâmet eden Naime bnt. Ali isimli seyyibe/dul bayan, şer’î bir manisinin olmadığı tespitinden sonra kendisine talip olan Seyyid Ömer b. Mustafa müceddeden kez yirmi beş bin akçe mehirle evlenir.⁶⁹ Kayıtta geçen müceddede yani yeniden ifadesi ile şahısların daha önceden evli oldukları ric’i talak veya tekrardan dul kalma neticesinde ikinci kez evlilik yaptıkları anlaşılmaktadır. Aşağıdaki tabloda çalışmaya konu olan yirmi bir adet defterden on dört tanesinde tespit ettiğimiz mehir oranları defter ve yıllara göre verilmiştir. Sicillerdeki kayıtlar mahkemeye intikal eden taleplerle sınırlıdır. Ailelerin kendi içlerinde mahkemeye intikal ettirmeden gerçekleştirdiği nikâhların olabileceği de gözardı edilmemelidir.

Tablo 1: Mehir Oranları

Defter No/Tarih	Bikr-i bâliga/ akçe	Dul	Gayr-i müslim	Kişi sayısı	Ortalama
1. 1777-1781	42000			3	14000
2. 1781-1787	2000	3000		2	
3. 1787-1790	128000	7000		9	
4. 1791-1798	49000			3	16300
5. 1794-1794	15000		16 kuruş 1 Rub’	2	7500
6. 1798-1802	117000			5	19500
7. 1802-1805	126000		25000	5	30200
8. 1805-1809	122000			4	30500
9. 1809-1812	80000			4	20000
10. 1815-1817	41000			2	20500
11. 1817-1821	268000			8	33500

⁶⁷ *Sivas Şer’iyye Sicil Defteri (1833-1834) No: 17* (Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, MŞH.ŞSC.d..7709), 3/4.

⁶⁸ Döndüren, *Delilleriyle Aile İlmihali*, 226.

⁶⁹ *Sivas Şer’iyye Sicil Defteri (1835-1837)*, 1/3.

13. 1822-1825	41000			1	
15. 1827-1829	31000			1	
18. 1835-1837	41000			1	
	1103000	10000	25000	50	21300

Bu tabloya göre ortalama mehir miktarının yirmibir bin üçyüz akçe olduğu görülmektedir. Nikâh akit kayıtları ve bu esnada zikredilen mehir miktarları sicil defterlerinin bazen ilk sayfalarında, bazen de son sayfalarında bulunmaktadır. Bazen de mahkemede boşanma duruşmalarında belirtildiğinden dolayı daha geniş bir şekilde analiz yapabilme imkânı sınırlı olmaktadır.

1.2.3.1. Nikâh Vergisi

Evlilik esnasında erkeğin kadına vermesi gereken mehirin dışında bir takım maddi harcamaları da vardır. Bunlardan bir tanesi de *resm-i arûs* adı verilen vergidir. Osmanlı'da evlenen kadının Müslüman veya gayrimüslim olmasına göre değişiklik gösterir ve diğer vergilerde olduğu gibi tımar, zeamet ve has sahiplerine ödenirdi ve tımarların kaldırılmasıyla bu vergi de kaldırılmıştır. Evlenecek olan kadın bâkire ise 60, seyyibe ise 30, gayrimüslim bâkireden 30, seyyibe ise 15 akçe vergi alınır.⁷⁰ 24 Şubat 1827 tarihli bir belgeye göre rayiç bedellerinde değişiklik yaparak; Müslüman bâkire 20 para, zimmi bâkire 10 para ve seyyibeden 5 er para vergi alınması kararlaştırılmıştır. Ayrıca baba bâkire kızını kocaya verirken gerekli olan işlemler için sekiz para bir akçe vergi verecek ve bunun dışında kendisinden herhangi bir şey alınmayacaktır. İmam efendiler de nikâh esnasında nikâh kıyma bedeli olarak üç kuruştan fazla para talep edemeyecektir.⁷¹

Devletin belirlemiş olduğu vergilerde yöneticilerin çoğu zaman sınırı aştığı bilinmekte ve bunlarla ilgili arşiv kayıtlarında çok belge bulunmaktadır. 18 Eylül 1838 tarihli; Sivas, Diyarbakir, Rakka, Maraş, Amasya, Divriği, Malatya'ya gönderilen bir emr-i âlî nikâh esnasında alınan vergilerdeki usulsüzlükleri bize göstermektedir. İlgili vilayetlerdeki kaza merkezleri ve aşiretlerde bekâr kızların önemli bir kısmının nişanlılarını terk ederek toplumun erazil/ayak takımı kabul ettiği gençlerle gönül eğleyip o kazanın voyvoda ve âyanları tarafından kendi aralarında sahte mehirle nikâh kıyma hadisesi olmuştur. Nikâh esnasında fazladan akçe alınması uygulamasının birçok yerde hüküm haline gelmesine neden olmuştur. Usulsüz uygulamalar bununla sınırlı kalmamış dul hatunlardan ruhsatiye ve izinname bedeli olarak nâib ve zabıtarlar tarafından iki yüz, üç yüz ve mahalline göre daha ziyade kuruşlar alınarak fukaranın evlenmesine mani olarak adeta tecrim/cezalandırma yoluna gidilmiştir. Olayın tespitinden sonra bütün bu

⁷⁰ Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Milli Eğitim Yayınları, 1983), 3/29.

⁷¹ *Sivas Şer'iyye Sicil Defteri (1825-1826) No: 14* (Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, MŞH.ŞSC.d..7706), 151/1.

olanların men' ve ilgasından sonra kız ve oğlanların bu rezilliklerine göz yumulmayıp tazir edilerek birbirlerine nikâhlarının kıyılmaması, seyyibe hatunlardan izinname vergisi olarak 10 paradan fazla alınmaması hükme bağlanmış ve olayın takip edileceği bildirilmiştir.⁷²

1.2.4. Muhtelif Nikâh İşlemleri

Sicil kayıtlarında aile hukuku ile ilgili ilginç olaylarla karşılaşmaktadır. Mesela; Musa isimli bir şahıs *rikâb-ı hümâyuna* bir arzuhal gönderir. Kendisi başka bir şehirde bulunduğu sırada İstanbul'da bulunan eşi Zekiye Hatun, Apol Abdullah isimli bir şahısla kendi mülkünden on beş bin kuruştan fazla malını satarak Sivas Tozanlı kazasına bağlı Divriği'ye yerleşir. Burada kendi nikâhında iken diğer şahısla evlenir ve Sivas sancağının muhtelif kasaba ve köylerinde birlikte yaşamaya devam ederler. Buldukları yerde derdest edilerek şer'î hükmün uygulanması talebinde bulunur. Gelen talimatta olayla ilgili yalancı şahitlerinde bulunduğu, problem Sivas'ta çözülebilecek ise çözülmesi, mümkün olmaz ise şahısların İstanbul'a gönderilerek mahkeme huzuruna çıkarılması istenmiştir.⁷³ Nitekim İslâm hukukuna göre bir kadın, aynı anda iki erkeğin nikâhı altında bulunamaz. Bu anlamda nikâh iştiraki/ortaklığı kabul etmez. Şayet böyle bir durumla karşılaşılırsa vakit kaybetmeksizin kadınla erkeklerin arası ayrılmalıdır.⁷⁴

Benzeri bir durum Kilmigad kazası Akviran köyünde yaşayan Mehmet b. Ömer'in başından geçmiştir. Mahkemeye müracaatla; Sultan isimli hanımının kendisi dokuz yıl önce başka bir memlekete çalışmaya gittiği sırada dava tarihinden altı ay önce Seyyid Abdülgani isimli şahısla izdivaç gerçekleştirdiği için ikinci nikâhın şer'an feshini talep etmiştir. Sultan Hanım ise ilk eşinin seyahate çıkarken on ay içerisinde geri dönmez ise kendisini tefrik edebileceğini ve bir başkasıyla izdivaç edebileceğini söylediğini bildirir. İlk eşinin bu ikrarı üzerine dava tarihinden altı ay önce de Seyyid Abdülgani Efendi ile evlilik gerçekleştirdiğini söyler. İlk eşi Mehmet Efendi de gâip durumda iken iradesinin hanımının eline verdiğini mahkemede ikrar etmesi üzerine dava düşer.⁷⁵

Osmanlı Devleti çok dinli, çok dilli ve çok uluslu bir yapıya sahiptir. Teb'a içerisinde bulunan gayrimüslimler yönetim, maliye ve askerlik konuları dışında kendi kilise hukukuna tabi idiler. Kendi aralarındaki nikâh akdi, feshi gibi aile hukukunun bütün işlemlerinde kilise ve cemaat mahkemeleri sorumluydu.⁷⁶ Müslümanların aralarında

⁷² *Sivas Şer'iyye Sicil Defteri (1837-1839) No: 19* (Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, MŞH.ŞSC.d.. 7712), 136/1.

⁷³ *Sivas Şer'iyye Sicil Defteri (1821-1823) No: 12* (Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, MŞH.ŞSC.d., 7705), 80/1.

⁷⁴ Bilmen, *Hukuk-ı İslayiyye ve Istılahat-ı Fikhiyye Kamusu*, 2/158.

⁷⁵ *Sivas Şer'iyye Sicil Defteri (1837-1839) No: 19* (Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, MŞH.ŞSC.d..7712), 230/1.

⁷⁶ Bilal Eryılmaz, *Osmanlı Devletinde Gayrimüslim Tebaanın Yönetimi* (İstanbul: Risale, 1996), 46.

geçerli olan her nikâh, ehl-i zimmet arasında da muteber kabul edilirdi. Bu çerçevede sicil kayıtlarında gayrimüslim aile hukuku ile ilgili birçok belge bulunmaktadır. Belgeler genel itibarıyla vefattan sonra miras taksimi ile ilgili olmakla birlikte⁷⁷ aralarında gerçekleştirdikleri nikâhları sicile işletebilmekteydiler. Bu tür kayıtlar; *...kendi âyininimiz üzere evlendik* veya *...kendi âyininimiz üzere bi-lâ tesmiyeti'l-mihr*⁷⁸ ifadeleriyle sicillerde yer almaktadır. Bununla birlikte gayrimüslimler şer'î mahkemelerde de nikâhlarını kıydırabiliyorlardı. Mesela; Kösedere-i Zimmî mahallesinde oturan Manas bnt. Serkiz'in kendi rızası ile Artin oğlu Martaros'a 16 kuruş 1 rub' mihr-i müecceyle nikâhı kıyılmıştır.⁷⁹

Kur'an-ı Kerim'de İsrâ suresi 32. ayette; *"Zinaya yaklaşmayın. Çünkü o, son derece çirkin bir iştir ve çok kötü bir yoldur"* buyrulması neslin bozulmasına yol açan en büyük tehlike olarak görüldüğü için muhtelif ayetlerde nikâhlı birliktelikler emredilmiştir. Toplumsal yaşamda da nikâhsız birliktelikler hoş karşılanmamıştır. Sicil kayıtlarında gayr-i meşru yaşantı içerisinde olanların uyarıları dikkate almazlar ise mallarının müsadere edilerek hazineye aktarıldığını görmekteyiz. Ece mahallesinde eşi başka bir şehirde olan Emine bnt. Türkmenoğlu Ali isimli kadın oturduğu eve nâ-mahrem erkekleri alarak; *ef'âl-i kabîha ve şenâyaya irtikap ettiği*, tespit edilmiştir. Mahalle imamının uyarılarını dikkate almayan bu kadının başka bir beldeye nefyi/sürülmesi istenmiş ve başka beldeye sürülen kadının malları müsadere ile satılıp hazineye devri gerçekleştirilmiştir.⁸⁰ Sicillerde bulunan belgelerde Sivas'tan başka beldelere sürülen fahişelerin yol masraflarının salyânedan ödendiğine dair kayıtları görmekteyiz.⁸¹ Bazı zamanlarda fuhuş yapan kadınların başka beldelere giderek evlenmelerine, nikâhtan sonra İstanbul'da ikamet edemeyeceklerine dair tembihatlar yapılarak yeni bir hayata başlamaları noktasında da zorlayıcı tedbirlerin uygulandığı örnekler bulunmaktadır.⁸²

2. Aile Birliğinin Bozulması

⁷⁷ Sivas Şer'iyye Sicil Defteri (1777-1781), 72/1.; Sivas Şer'iyye Sicil Defteri (1777-1781), 235/2.; Sivas Şer'iyye Sicil Defteri (1787-1790), 205/2.; Sivas Şer'iyye Sicil Defteri (1822-1825), 72/3.; Sivas Şer'iyye Sicil Defteri (1827-1829), 53/1.; Sivas Şer'iyye Sicil Defteri (1831-1833) No: 16 (Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, MŞH.ŞSC.d..7708), 69/2.; Sivas Şer'iyye Sicil Defteri (1833-1834), 35/1.; Sivas Şer'iyye Sicil Defteri (1835-1837), 90/3.; Sivas Şer'iyye Sicil Defteri (1837-1839), 51/2.; Sivas Şer'iyye Sicil Defteri (1839-1841) No: 20 (Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, MŞH.ŞSC.d..7713), 18/1.

⁷⁸ Ali İhsan Karataş, *Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlerin Toplum Hayatı* (İstanbul: Gökkuşbu Yayinevi, 2009), 44-45.

⁷⁹ Sivas Şer'iyye Sicil Defteri (1794-1794) No: 5 (Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, MŞH.ŞSC.d., 7697), 6/2.

⁸⁰ Sivas Şer'iyye Sicil Defteri (1821-1823), 97/1.

⁸¹ Sivas Şer'iyye Sicil Defteri (1777-1781), 124/3; 192/1.

⁸² Savaş, "Fetva ve Şer'îye Sicillerine Göre Ailenin Teşekkülü ve Dağılması", 138.

Aile birliğinin bozulması farklı şekillerde olabilmektedir. Boşama, muhâlea, terk, gaiplik gibi sebeplerden dolayı bozulan aile birliği ile ilgili sicil kayıtlarında belgeler mevcuttur. Aile birliğinin dağılmasında şiddetli geçimsizlik denilen eşler arasında birbirlerine uyum sağlayamama - *hüsn-i imtizâc olmaması* ilk sırayı almaktadır. Bu bağlamda Demircilerardı Mahallesi'nde Mehmet Efendi'nin hanımı Hatice Hanım kocasının izni olmaksızın evi terk edip baba evine gider. 9 Haziran 1801 tarihinde gerçekleşen olayda; mahkeme kadını davet edip bu olayın sebebini sorduğunda eşiyile arasında *hüsn-i imtizâc* olmadığından dolayı boşanmak istediğini söyler. Nikâh esnasında mehri muaccel olarak verilen; eşya, elbise ve ziynetlerden kendi rızası ile feragat ettiğini, geçim nafakası dahi istemediğini ve boşanmanın gerçekleştirilmesini talep eder. Koca, eşinin bu talebini kabul etmemekle birlikte nikâh esnasında belirtilen mehri müsemmasını, kullandığı eşyasını ve iddet nafakasını⁸³ vermek suretiyle mahkeme eşleri boşar.⁸⁴

Aile birliğinin bozulmasının bir diğer sebebi ise şiddetli geçimsizlik - *hüsn-i zindegânî olmamasıdır*. Hacı Mehmed mahallesinde oturan Fatıma Hanım ile Seyyid Hacı Abdullah b. Osman Çelebi,⁸⁵ Yarabet köyünden Esmé bnt. Osman⁸⁶ bu sebeple ayrılanlara örnek gösterilebilir. Her iki ayrılıkta da dikkat çeken durum kadınların hiçbir nafaka veya müaccel mehir gibi maddi bir beklenti içerisinde olmamasıdır. Bu durum kadının bir an evvel boşanmak suretiyle eski eşiyile hiçbir irtibatının olmaması isteğinin açık bir tezahürüdür.

2.1. Talak / Boşama

Sözlükte serbest kalmak, bırakmak, bağından kurtulmak ve çözmek anlamlarına gelen talak kelimesi⁸⁷ nikâh akdini çözmek amacıyla erkek tarafından tek taraflı irade beyan etmektir.⁸⁸ Boşanmak için mahkemeye müracaat eden erkekler; eşlerinden ayrılmak istediklerini iki şahit huzurunda *hüsn-i rızası ile fârig*,⁸⁹ klasik fıkıh kitaplarında geçen *üç talakla*⁹⁰ veya *üçten dokuza boş ol*⁹¹ ifadesini kullanarak beraberliklerini

⁸³ İddet Nafakası: Evliliğin sona ermesiyle iddet bekleyen kadının geçiminin kocasına ait olmasıdır. Sabri Erturhan, *Temel Fıkıh Bilgileri* (İstanbul: Hikmet Yayınları, 2018), 110. Kale-i Atik mahallesinde oturan Emine Hanım, boşandığı eşi Hüseyin Efendi'den nikâhta belirlenen mehr-i müsemması olan yetmiş dokuz kuruşla birlikte iddet nafakasını da almıştır. *Sivas Şer'iyye Sicil Defteri (1791-1798)*, 92/2.

⁸⁴ *Sivas Şer'iyye Sicil Defteri (1798-1802)*, 175/3.

⁸⁵ *Sivas Şer'iyye Sicil Defteri (1787-1790)*, 146/1.

⁸⁶ *Sivas Şer'iyye Sicil Defteri (1781-1787)*, 108/4.

⁸⁷ H. İbrahim Acar, "Talâk", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/496-500.

⁸⁸ Erturhan, *Temel Fıkıh Bilgileri*, 98.

⁸⁹ *Sivas Şer'iyye Sicil Defteri (1787-1790)*, 10/3.

⁹⁰ *Sivas Şer'iyye Sicil Defteri (1787-1790)*, 32/3.

⁹¹ *Sivas Şer'iyye Sicil Defteri (1787-1790)*, 244/2.

sonlandırırılar. Bu türden ifadeler yeni bir nikâh kıyılmadan ve mehir tespit etmeden kocaya boşadığı eşine dönme imkânı vermemektedir.⁹² Mesela; Osman Paşa mahallesinde oturan Şerife Hanım, eşi Seyyid Mehmet'in "*iki sene önce falanın evine girersem zevcem benden talâk-ı selâse ile boş olsun*" dedikten sonra o eve girdiğini söyleyerek mahkemeye müracaat eder. Seyyid Mehmed sözü söylediğini lakin *talâk-ı selâse* ifadesi kullanmadığını inkâr eder. Şerife Hanım kocasının zimmetinde olan seksen yedi bin mihr-i muaccel ve müeccelesinden feragatle iddet nafakası ile iskân nafakasını talep eder ve mahkeme tarafları boşar.⁹³

Osmanlı aile tipi genel itibarıyla anne-baba ve çocuklardan oluşmaktadır. Büyükanne ve büyük babanın; kardeşlerin ve amca çocuklarının aynı çatı altında yaşadığı aile tipleri de bulunmaktadır. İleride temas edileceği üzere kardeşler ve amca çocuklarıyla aynı evi paylaşan aileler de bulunmaktadır. Geniş aile yapısını gösteren bu durumlarda eşler arasında bazı problemler çıkabilmektedir. Örneğin, Külhancıoğlu Seyyid Ahmed eşini boşar ve onu da Abdullah isminde bir şahıs alır. Bu normal bir evlilik olarak gözükmektedir. Olayın takibinde kadılık makamından gelen bir fetva olayın boyutlarını bize gösterir. "*Zeyd anası Hind ile bir arada sâkinler iken Zeyd Hind'e senin ile bir arada durmam. Eğer durursam avradım üç talakla boş olsun dedikten sonra Zeyd bazı levâzımını zevcesini ayırıp gayri mahallede sakin iken Zeyd zevcesini Hind ile bir arada durdursa şart-ı mezbûre binâen zevcesi üç talak boş olur mu?*" *el-Cevap; Olur.*"⁹⁴ Fetvadan anlaşıldığına göre; Abdullah annesiyle aralarında geçen bir meseleye kızgınlıkla; seninle bir arada bulunursam eşim üç talakla boş olsun şeklinde bir yemin etmiştir. Eşi bir miktar yaşam malzemesini alarak başka bir haneye gitmiş. Abdullah da annesiyle yaşamaya devam edince yemin tahakkuk etmiştir. "*Hind o dârda, evde ve mahalde iskân edemez. Zeyd'in o evden ehli ve bütün metai ile çıkması gerekir*"⁹⁵ fetvasıyla da nikâhları düşer.

Mahkeme kayıtlarında talakla ilgili değişik konulara da şahit olmaktayız. Billur mahallesinden Ebubekir Efendi davadan on bir ay önce zevcesi Âbide'yi fuzuli olarak kendisinden tatlik ettirerek Hamal Mehmed'e nikâhlandığı iddiasıyla nikâhın feshini ve eşinin kendisine nikâhını talep eder. Şahitler ise eşini kendi isteği ile boşadığı ve kadının iddetinin bitiminin akabinde ilgili şahısla nikâhlarının gerçekleştiğinin beyanıyla davasının reddine karar verilir. Belgede geçen "*...adûlden falanların şehadetleriyle*" ifadesiyle mahkemenin herkesin şehadetini kabul etmediği anlaşılmaktadır.⁹⁶ Bu dava bir çıkar elde edebilme düşüncesiyle mahkemeyi yanıltmaya yönelik bir çaba olarak görülebilir. Bu türden bir boşanma hadisesi de Paşabey mahallesinden Ümmühanî Hatun'unun başından geçmiştir. Kadının babası eski damadı Ali Efendi'yi dava ederek

⁹² Erturhan, *Temel Fıkıh Bilgileri*, 101.

⁹³ *Sivas Şer'iyeye Sicil Defteri (1805-1809)*, 23/2.

⁹⁴ *Sivas Şer'iyeye Sicil Defteri (1787-1790)*, 32/3.

⁹⁵ *Sivas Şer'iyeye Sicil Defteri (1787-1790)*, 33/2.

⁹⁶ *Sivas Şer'iyeye Sicil Defteri (1787-1790)*, 10/3.

kızına vermesi gereken yirmi bir bin akçe mehir, iddet nafakası ve iskân nafakasını ödemediğini iddia eder. Damadı Ali Efendi de talep edilenlerin tamamıyla birlikte kendi hüsn-i rızasıyla boşadığı zevcesine iki kat yatak, iki keyl hınta, bir çift altın küpe bir adet kış elbisesi, iki adet değirmi mücessem⁹⁷ verdiğini ispat etmesi üzerine açılan nafaka davası düşer.⁹⁸

2.2. Muhâlea

Muhâlea kadının belirli bir bedel vermesi karşılığında kocasının boşanmaya razı olması üzerine evlilik bağının bitmesi anlamına gelen bir terimdir. Taraflarca karşılıklı anlaşma gerçekleştiği için de buna muhâlea denmiştir.⁹⁹ Bu türden boşanmalar Osmanlı hukuk tarihi boyunca kullanılmış bir boşanma türüdür.¹⁰⁰ Sicil kayıtlarında bu türden boşanmaların örneğine çok fazla rastlanmaktadır. Bu boşanmaların en dikkat çekici yönü kadının iddet, iskân vb. nafaka istemeksizin bir an evvel evliliği bitirmek istemesindeki kararlılığıdır. Bu durum aile içerisindeki şiddetli geçimsizliğin boyutlarını göstermesi bakımından da dikkate alınması gerekir. Mesela; Abdulvehabi Gazi mahallesinden Emine bnt. Abdullah isimli kadın yirmi dokuz bin akçe mehri de dâhil olmak üzere hiçbir beklentisi olmadan muhâlea talep eder ve boşanma gerçekleşir.¹⁰¹ Küçükminare mahallesinden Ayşe bnt. Mehmed kocası Seyyid Yusuf'un zimmetinde olan otuz üç bin akçe mehir, bir çift gümüş kemer ve gümüş toka, validesinin at akçesi borcu olan üç kuruşla birlikte, iddet nafakası, iddet süresindeki iskân hakkının tamamından feragat etmesi¹⁰² evlilik bağını kopartmak istemesindeki şiddetli ısrarı göstermesi bakımından önemlidir.

Muhâlea esnasında bazı talepler de olabilmektedir. Ganem mahallesinden Fatıma bnt. Ziriklili Ali isimli kadın; mehir, nafaka, iskân hakkından vazgeçmekle beraber kocası zimmetinde olan bir adet alaca entari, el işi çuha çend, on buçuk kuruş kıymetinde altınını,¹⁰³ iki kat yatak, iki keyl hınta ve bir çift altın küpe, biri yazlık olmak üzere iki adet elbisesini¹⁰⁴ istemekten geri durmamıştır.

⁹⁷ Kare biçiminde kesimi olan bir kadın örtüsü.

⁹⁸ *Sivas Şer'iyye Sicil Defteri (1787-1790)*, 155/2.

⁹⁹ Fahrettin Atar, "Muhâlea", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2005), 30/399-402.

¹⁰⁰ Mehmet Akif Aydın, *İslam-Osmanlı Aile Hukuku* (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1985), 114-115.

¹⁰¹ *Sivas Şer'iyye Sicil Defteri (1787-1790)*, 2/5.; 146/1.; *Sivas Şer'iyye Sicil Defteri (1777-1781)*, 48/2.; *Sivas Şer'iyye Sicil Defteri (1781-1787)*, 2/8; 42/1.

¹⁰² *Sivas Şer'iyye Sicil Defteri (1802-1805)*, 48/3.

¹⁰³ *Sivas Şer'iyye Sicil Defteri (1787-1790)*, 2/3.

¹⁰⁴ *Sivas Şer'iyye Sicil Defteri (1787-1790)*, 155/2.

Muhâleada İslam hukukuna göre bir bain talak gerçekleşmiş olur.¹⁰⁵ Eşler daha sonra mehir takdirıyla ve yeni bir nikâh akdiyle evlilik bağı kurma imkânına sahiptir. Mesela; Örtülü Pınar mahallesinden Asiye bnt. Ahmed isimli kadın kocasından yüz kuruş ve bir inek bedeli olan on kuruş karşılığında muhâlaa olmuş iken yine kendi rızası ile bütün davalarından ibrâ etmiş ve yeniden dokuz bin akçe mehirle boşandığı kocası Küçük Mehmet'le nikâh akdi gerçekleşmiştir.¹⁰⁶

2.3. Ric'î / Dönülebilir Boşama

Erkeğin yeni nikâh akdine gerek olmaksızın iddet süresi içerisinde eşine dönebilmesine imkân sağlayan boşama çeşididir.¹⁰⁷ Bu uygulama aile birliğinin yeniden teşekkülüne imkân tanıyan bir boşama türüdür. Gök Medrese mahallesinde oturan Fatıma Hanım eşi Süleyman'ın kendisini kızgınlık anında “*üçten dokuza değin boş ol*” dediği iddiasıyla mahkemeye başvurur. Süleyman Efendi boşama kasdının olmadığını ifade etmesi ve mahkemeye fetva örnekleri sunması üzerine hâkim, tarafları boşamaz ve evliliklerinin devamına karar verir.¹⁰⁸

2.4. Zihâr

Erkeğin kendi hanımını veya onun bir uzvunu nikâhı kendisine ebediyen haram bulunan bir kadına veya onun bakılması caiz olmayan bir organına benzetmesidir.¹⁰⁹ Ahmet Bey isimli bir şahıs mahkeme huzurunda zevcesi Vahide Hatun'a şer'-i şerife mugayir sözlü ve fiili bir şekilde eziyet etmeyeceğine dair Karaöyüklü Osman Bey isimli bir şahıs da kefil göstererek söz verir. Koca Ahmet Bey, hanımının kendisine iyi davranmamasından dolayı zihârı gerektiren bir söz söyler. Bunun üzerine fetvâ olarak; “*Zeyd Zevcesi Hinde gazaplanıp Sen benim işimi gücümü görmeyince sen benim anam bacım ol deyüp asla niyyeti boşamak dahi olma Hind Zeyd'den boş yâ zihar olur mu? El-cevab: olmaz*”¹¹⁰ şeklindeki fetvaya istinaden araları tefrik edilmez. Kocanın bu nevi keskin ifadeler kullandıktan sonra hâkimin evliliğin devamı yönünde fetvalarla tefriki gitmemesinde en büyük etken, aile birliğinin devamını sağlamaya yönelik çabanın bir neticesi olarak değerlendirilebilir.

2.5. Gâiblik / Kocanın Kaybolması

Sağ olduğu fakat nerede bulunduğu bilinmeyen, evini ve ailesini terk eden kişiye gaip denir. İslam hukukunda bu konu ile ilgili mezheplerin farklı görüşleri

¹⁰⁵ Bilmen, *Hukuk-ı İslayiyye ve Istılahat-ı Fikhiyye Kamusu*, 2/280.

¹⁰⁶ *Sivas Şer'iyeye Sicil Defteri (1791-1798)*, 4/4.

¹⁰⁷ Acar, “Talâk”, 39/496-500.

¹⁰⁸ *Sivas Şer'iyeye Sicil Defteri (1787-1790)*, 244/2.

¹⁰⁹ Erturhan, *Temel Fıkıh Bilgileri*, 107.

¹¹⁰ *Sivas Şer'iyeye Sicil Defteri (1781-1787)*, 2/1.

bulunmaktadır.¹¹¹ Biz bu görüşleri burada zikretmeyeceğiz. Gaiplik durumu da bir nevi aile birliğinin bozulması anlamına gelmektedir. Gaiplik veya mefkudluk durumunda mahkeme şahıs bulununcaya kadar menkul ve taşınmazlarına kayyum ataması yapmaktadır. Ferhadbostan mahallesinden Mehmed Efendi *gaybet-i mukatta ile mefkud* olması neticesinde mallarına mahkeme kayyum atar.¹¹²

Sicil kayıtlarında miras taksimi ile ilgili belgelerde; “*gâib ani'l-beled..*” ifadeleriyle gerek eş ve gerekse miras düşen varisleri görmekteyiz. Yüz altmış sekiz adet kadın tereke kayıtlarında on altı tane kocanın *gaiip* kaydı bulunmaktadır. Bu da mevcut tereke içerisinde %13 gibi bir rakama tekabül etmektedir. Üç adet de mefkûd¹¹³ kaydı bulunmaktadır.

2.6. Terk etme

Tereke kayıtlarında miras taksiminde dikkati çeken bir detay var ki; “*verâset-i zevce-i metrukesi.., menkûha-i metrukesi..*” ifadeleriyle ölen şahısların sağlıklarında zevcelerini terk ettiğini ve onlardan ayrı yaşadığını göstermektedir. Miras taksiminde kendisine pay verilmesi evliliklerinin devam ettiğine fakat aynı evde yaşamadıklarına işaret etmektedir. Erkekler tarafından eşlerini terketme oranı %17 gibi azımsanmayacak bir miktardadır. Eşleri terk etme oranlarının 1837-1839 tarihleri arasında arttığını görmekteyiz ki bu %12’lik bir orandır. Şahısların sosyal statülerine baktığımızda %0,5 esnaf, devlet görevlisi, din hizmeti, %1,1 asker kökenli diğerleri ise normal teb’adan kişilerdir. Gayrimüslim teb’ada bu oran yüz otuz bir erkek terekesi içerisinde %2,2 oranındadır.

3. Aile Yapısı

Kınalızâde Ali Efendi Osmanlı aile yapısının temelini İslam hukuku ve eski Türk töresinin şekillendirdiğini söyler.¹¹⁴ Toplumsal düzeni ve bu düzen içerisinde başta bireyler olmak üzere aile ve onun hukukunu düzenleyen esas *gelenek* ve *dindir*.¹¹⁵ *Osmanlı ailesi* deyimini ise temsil ettiği toplumun temel karakteri olan tek tip ve mutlak bir aile modeli olmaktan çok kullanımı itibarıyla pratik bir deyimdir.¹¹⁶ Osmanlı ailesi çoğunlukla mahalle veya köy gibi fizikî ortamda üç kuşak bir arada, aynı zamanda hukuki ve malî bir birim olan *hane* adı verilen yerde yaşar.¹¹⁷

¹¹¹ Geniş bilgi için bk., Erturhan, *Temel Fıkıh Bilgileri*, 105.

¹¹² *Sivas Şer’iyye Sicil Defteri (1781-1787)*, 32/1.

¹¹³ Mefkud: Terim olarak kaybolmuş ve hatta hayatta olup olmadığı hakkında bilgi bulunmayan kişiyi ifade eder. Beşir Gözübenli, “Mefkûd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/353-356.

¹¹⁴ Ziya Kazıcı, *Osmanlı’da Toplum Yapısı* (İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2014), 161.

¹¹⁵ İsmail Doğan, *Osmanlı Ailesi* (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2001), 19.

¹¹⁶ Doğan, *Osmanlı Ailesi*, 16.

¹¹⁷ İlber Ortaylı, *Osmanlı Toplumunda Aile* (İstanbul: Pan Yayıncılık, 2009), 18.

3.1. Eş Sayısı

İslam dini tek evliliği teşvik etmekle birlikte prensipte de çok evliliği yasaklamamış, zorlaştırıcı birtakım şartlarla birlikte üst sınır olarak dört kadınla evlenmeye izin vermiştir.¹¹⁸ Müslüman Osmanlı ailesinin çok eşli bir düzene dayandığı yaygın fakat yanlış bir kanaattir. Osmanlı toplumunda poligami/taaddüd-i zevcât ne gayr-i ahlakî ne de gayr-i kanunî bir durumdur.¹¹⁹ Taddüd-i zevcât uygulaması Osmanlı'da kuruluşunun ilk dönemlerde görülmektedir. Bunun sebebi devletin sürekli gaza ile uğraşması ve toplumun büyümesi neticesinde özel durumların ortaya çıkması ve genişleyen coğrafyada yeni yerleşim istekleri ve burada oluşan zaruri durumlar olabilir. İlave olarak fetihlerden sonra Bizans'ın geride bıraktığı genç kızlar ve dul kadınlarla evlilik çok eşliliği tetikleyen unsurlar olarak değerlendirilebilir.¹²⁰

Osmanlı toplumunda erkeklerin eş sayılarını tam olarak tespit etmek mümkün değildir. Şehir, kırsal kesim, gelir seviyeleri, sosyal statüleri, sağlık vb. durumlar çok eşliliği gerekli kılabilmektedir. Kesin rakamlar söylenmese de şer'iyye sicillerinde mahkemeye intikal etmiş olan miras taksim kayıtları eş, çocuk sayılarını göstermesi bakımından önemli ve değerlendirilmesi gereken bilgileri içerir.

3.1.1. Müslim Erkek

Tablo 2: Eş Sayıları / Müslim Erkek

Defter No Tarih	1 Eşli	2 Eşli	3 Eşli	Metruke	
				1 Eşli	2 Eşli
1. 1777-1781	15			1	
134. 1783-1785	10				
2. 1781-1787	9				
3. 1787-1790	1				
4. 1791-1798	2				
5. 1794-1794	1				
6. 1798-1802	1				
7. 1802-1805	20	2			
8. 1805-1809	10	1			
9. 1809-1812	27	2		1	
10. 1815-1817	45	1			
11. 1817-1821	56	7			
12. 1821-1823	37	4	1	1	
13. 1822-1825	29	4	1	2	

¹¹⁸ Kevser Kâmil Ali - Salim Ögüt, "Çok Evlilik", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/365-369.

¹¹⁹ Ortaylı, *Osmanlı Toplumunda Aile*, 123.

¹²⁰ Ronald Jennings, "Gazi Tezi Üzerine Bazı Düşünceler", çev. Salih Pay, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/7 (1988), 661-670.

14. 1825-1826	28	7			
15. 1827-1829	37	9		2	
16. 1831-1833	25	7		1	
17. 1833-1834	31	3		6	
18. 1835-1837	53	4		14	
19. 1837-1839	120	7		55	5
20. 1839-1841	52	9		14	8
TOPLAM	609	67	2	97	13

Yukarıdaki tablo 1777-1841 yılları arasında mahkemeye intikal eden miras davlarından çıkartılan istatistiklerdir. Toplamda yedi yüz seksen sekiz veraset kaydı bulunmaktadır. Tabloyu incelediğimizde tek eşlilik %77,2, iki eşlilik %8,5, üç eşlilik % 0,2 gibi bir orandır. Aynı anda dört kadınla evli olan erkek yoktur. Miras kaydında vefat etmiş eşlere mehir borcu taksiminden dolayı dört eşle evlilik¹²¹ yapmış olan belgeler bulunmakla birlikte aynı anda dört eşli erkeğe rastlanılmamıştır. Toplumda çok eşliliğin bazılarında ilk eşten çocuk olmaz ise ikinci veya üçüncü eş tercihi yapıldığı bilinir. Bundan dolayı erkeğin çocuk sahibi olabilmek için diğer evlilikleri yaptığı algısı bulunmaktadır. Erkeğin çocuk sahibi olma noktasındaki eksikliği çoğu zaman düşünülmemiş fakat sicil kayıtlarında bu vakıyı hatırlatan örneklere rastlanmıştır. Mesela; Velledin köyünden Koca İsa'nın Fatıma, Safiye, Merziye isimli üç hanımı mevcuttur fakat miras taksiminde hiç çocuğunun olmadığı anlaşılmaktadır.¹²²

Bir diğer üç eşle evlilik ise; biri Sivas'ta ve ikisi İskilip'te olmak üzere üç zevcesi bulunan ve Sivas Camii Kebir mahallesinden Tüfekçi başı Ahmet Ağa'dır. Ahmed Ağa'nın üç eşten birisi erkek ikisi kız olmak üzere üç çocuğu bulunmaktadır. Eşlerinin farklı şehirlerde bulunmasının sebebi muhemeldir ki, hane nakli mümkün olmadığından ikâmet ettiği yerde bir evlilik yaparak bir hane teşekkül ettirmek istediği şeklinde anlaşılabilir.¹²³

3.2. Gayrimüslimlerin Eş durumları

Kilise hukukunda evlilik tek eşliydi ve ölümle sona ererdi. Böylece kadının malı ve bazı hukuki hakları da kocaya geçerdi.¹²⁴ Aile hukuku ile ilgili davaları cemaat mahkemeleri tarafından ve kendi dinlerine göre çözüme kavuşturulurdu. Ancak verilen bu kararları uygulama Osmanlı yetkililerinin onayından sonra gerçekleşebilirdi.¹²⁵ Gayrimüslimler şer'î mahkemelere veyahut kendi mahkemelerine gitme konusunda

¹²¹ Sivas Şer'iyye Sicil Defteri (1809-1812), 40/2.

¹²² Sivas Şer'iyye Sicil Defteri (1821-1823), 7/1.

¹²³ Sivas Şer'iyye Sicil Defteri (1822-1825), 93/1.

¹²⁴ Imber, *Şeriattan Kanuna Ebussud ve Osmanlı'da İslami Hukuk*, 174.

¹²⁵ Belkıs Konan, "Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumuna İlişkin Bir Değerlendirme", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 64/1 (2015), 171-193.

tamamen serbesttiler. Buna rağmen Anadolu kentlerinde birçok gayrimüslimin miras hukuku ile ilgili meselelerde kendi hukuklarından daha adil gördükleri için şer'î mahkemelere müracaat etmekteydiler.¹²⁶ Çalışma konumuzda 132 gayrimüslim erkek ve 12 kadın hakkında tereke kaydına rastladık. Toplam tereke kayıtları içerisinde bu oran %18,8'e tekabül etmektedir.

4. Ailede Çocuk Sayıları

Kuruluşundan 19. asra gelinceye kadar Osmanlı'nın nüfusunu tespit etmek zordur. Nüfus araştırmaları ilk olarak 1800-1878 yılları arasına kapsar ve modern anlamda Osmanlı'da ilk nüfus sayımı, devletin bütün kazalarında yapılmamakla birlikte 1828/1829 yıllarında hem Rumeli ve hem de Anadolu'da gerçekleştirilmiştir.¹²⁷ Sultan II. Mahmud'un (1808-1839) 1831 tarihinde vilayetlere bağlı kaza ve kasabalarda, yerleşik halk, Müslim-gayrimüslim nüfusun sayılması talimatı¹²⁸ ilk nüfus sayımı olarak değerlendirilmektedir. Bu nüfus sayımına göre Sivas'ın dinî nüfus dağılımına göre Müslim 270.820, Hristiyan 49.593 olmak üzere toplamda 320.473'tür. Müslümanların nüfusu oran olarak %84'e tekabül etmektedir.¹²⁹ Osmanlı'nın yaptırdığı nüfus sayımında sadece erkek nüfus sayılmıştır. 1831 tarihinde yapılan bu sayıma göre Sivas'ta erkek nüfusun 102.684'ü Müslim, 18.537'si gayrimüslim olmak üzere toplam 121,221'dir.¹³⁰

4.1. Müslüman Çocuk Sayıları

Müteveffa kişinin mirası *ashâbu'l-ferâiz* dediğimiz ve payları kitap ve sünnetle belirlenmiş olan; karı-koca, anne-baba, dede, kız, kız kardeş gibi birinci derece yakın ve hısımlara muayyen ve dokunulamaz paylar verilerek taksim edilir.¹³¹ İncelediğimiz sicil kayıtlarında kendilerine miras düşen isimler ve onların mirastan aldıkları paylar tablo halinde verilmiştir. Bu çizelgelerde ailenin tüm fertleri açıkça görülmektedir. Miras taksimlerinden tespit edilen çocuk sayıları tablolarda gösterilmiştir.

¹²⁶ Mehmet Akif Aydın, *Türk Hukuk Tarihi* (İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım, 2009), 144-145.

¹²⁷ Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, çev. Bahar Tırnakçı (İstanbul: Timaş Yayınları, 2010), 61-62.

¹²⁸ *Sivas Şer'iyye Sicil Defteri (1831-1833) No: 16* (Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, MŞH.ŞSC.d..7708), 20/1.

¹²⁹ Karpat, *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, 72.

¹³⁰ Salih Şahin, *Mekan ve İnsanıyla Sivas* (İstanbul: Buruciye Yayınları, 2013), 60.

¹³¹ Erturhan, *Temel Fıkıh Bilgileri*, 119.

Tablo 3. Müslim Çocuk Sayıları

Defter No Tarih	Sulb-i kebîr	Sulb-i sagîr ¹³²	Sulbiye-i kebîre	Sulbiye-i sagîre	Sadr-i kebîr	Sadr-i sagîr	Sadriye-i kebîre	Sadriye-i sagîre	Hamli-i mevkuf	
1. 1777-1781	10	9	9	7	1					36
134. 1783-1785	6	4	8	7		2				27
2. 1781-1787	13	2	11	3			4	3		36
3. 1787-1790			1							1
4. 1791-1798				1						1
5. 1794-1794										
6. 1798-1802	1	7	1	4						13
7. 1802-1805	17	11	14	16		1				59
8. 1805-1809	2	10	11	4			1	1	2	31
9. 1809-1812	14	29	7	32	1	3	1	6	1	94
10. 1815-1817	24	37	17	25	2	2	6	5	1	119
11. 1817-1821	21	43	25	41	4	2	5	3	2	146
12. 1821-1823	20	33	17	41	2	3	6	3	2	127
13. 1822-1825	18	27	32	23		5		4		109
14. 1825-1826	10	29	20	31	7		11	2	2	112
15. 1827-1829	25	38	29	34	8	1	3	6	1	145
16. 1831-1833	20	23	21	23		4	7	4		102
17. 1833-1834	31	16	30	17						94
18. 1835-1837	45	51	34	31				1		166
19. 1837-1839	8	10	71	85	5	3	1	5	2	360
20. 1839-1841	30	60	44	40					4	178
	391	533	40	65	30	26	49	43	17	1958

Tablo oluşturulurken anne-baba bir *sulbî* çocuklar ile baba bir anne ayrı *sadrî* çocuk sayıları ayrı ayrı verilmiştir. Tabloda hamli-i mevkuf olarak belirtilen sütun, hamile eşi göstermektedir. Anne karnındaki çocuğun miras payı ayrılarak sağ doğması halinde mülkiyetine geçer ölü doğacak olursa diğer mirasçılara pay yeniden taksim edilir.¹³³ İki belgede hamli-i mevkularda isimlere rastladık. Birisinde Abdullah,¹³⁴ bir diğer kayıta da hamli-i mevkuları Abdullah ve Halil¹³⁵ olarak isim zikredilmişti. Hamile kadının doğacak

¹³² Sulb-i sagir ifadesi *öz küçük oğul* şeklinde öz Türkçe olarak da kullanılmıştır. *Sivas Şer'iyye Sicil Defteri (1825-1626) No: 14* (Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, MŞH.ŞSC.d..7706), 32/2.; 71/1

¹³³ Hamza Aktan, "Miras", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2005), 30/143-145.

¹³⁴ *Sivas Şer'iyye Sicil Defteri (1827-1829)*, 42/2.

¹³⁵ *Sivas Şer'iyye Sicil Defteri (1821-1823)*, 60/2.

çocuklarına erkek isminin verilmiş olması, tecrübî bilgilerle tahminde bulunulmuş olmasından kaynaklanabilir.

5.2. Gayrimüslim Çocuk Sayıları

Gayrimüslimler özellikle de miras taksimi konusunda şer'î mahkemelere müracaat etmekteydiler. Mahkeme tarafından İslâm hukukuna göre mirasları taksim edilen gayrimüslimlere düşen hisselerden onların çocuk sayıları tespit edilebilmektedir. Bu çerçevede sicil kayıtlarından yaptığımız belirlemelere göre gayrimüslimlerin çocuk sayılarına aşağıdaki tabloda yer verilmiştir.

Tablo 4. Gayrimüslim Çocuk Sayıları

Defter No Tarih	Sulb-i kebîr	Sulb-i sağır	Sulbiye-i kebîre	Sulbiye-i sağıre	Sadr-i kebîr	Sadr-i sağır	Sadriye-i kebîre	Sadriye-i sağıre	Haml-i mevkuf	
1. 1777-1781	3		2	1	2		1			9
134. 1783-1785										
2. 1781-1787	1	4								5
3. 1787-1790	7			3						10
4. 1791-1798					1	1				2
5. 1794-1794	1		1	2						4
6. 1798-1802				3						3
7. 1802-1805	4	1	4	2						11
8. 1805-1809	1	3		2						6
9. 1809-1812	3					1				4
10. 1815-1817	2		6	2						10
11. 1817-1821	2	4	6	5						17
12. 1821-1823	4	3	3	4		4		5		23
13. 1822-1825	1	3			5	3	2	2		16
14. 1825-1826	8	5	1		2					16
15. 1827-1829	2	4	3	5	7	1	5	3	1	31
16. 1831-1833	2	3	10	1		1				17
17. 1833-1834	10	3	4	8						25
18. 1835-1837	9	8	5	13				1		36
19. 1837-1839	21	25	23	25						94
20. 1839-1841	8	13	9	4	1	2	7	2	2	48
	89	79	77	80	18	13	15	13	3	387

Çocuk sayılarına baktığımızda her iki tabloda da kız çocuklarının oransal olarak daha az olduğunu görmekteyiz. Müslüman ailelerin kız çocuklarının sayısı kendi içerisinde %10'larda kalırken, gayrimüslim ailelerde ise bu sayının %45 oranında olduğu görülmektedir. Bu sonuçlardan ailelerdeki çocuk sayısı ile ilgili net bir kanaat söylemek

doğru olmamakla birlikte bu dönem içerisinde Müslim-gayrimüslim aile yapısıyla ilgili karşılaştırmalı çalışmalar için önemli veriler olduğunu değerlendirmektedir.

Tablo 5. Çocuk Sayıları Genel Dağılım

Çocuksuz	1 çocuk	2 çocuk	3 çocuk	4 çocuk	5 çocuk	6 çocuk	7 çocuk	8 çocuk	Toplam
Tek Eşli Müslim									
69	188	188	148	87	51	22	9	1	763
İki Eşli Müslim									
9	15	10	11	5	8	6	4		68
Üç Eşli Müslim									
1				1					2
Gayrimüslim									
4	27	39	31	25	11	9	1		147
83	230	237	190	118	70	37	14	1	980

Yukarıdaki tablo tek eşli ve çok eşli ailelerin çocuk sayılarını göstermektedir. Müslim-gayrimüslim 980 aile içerisinde %8,46 çocuksuz aile görmektedir. Bu ailelerden tek eşli olup çocuğu olmayan kendi içerisinde %83 oranındadır. İki eşle evli kişi sayısı %8,9, üç ve daha fazla eşle evli olan %0,2 oranındadır. Müslim-gayrimüslim tek eşle evli aile sayısı %92 gibi yüksek bir orandır. Bu durum bize çalışmaya esas aldığımız 18. asrın son çeyreği ve 19. asrın ilk yarısında Sivas aile yapısında tek eşli evliliğin daha yaygın olduğunu açıkça göstermektedir.

SONUÇ

Osman Devleti kuruluşundan itibaren güçlü bir toplum yapısı oluşturmayı olabildiğince ön planda tutmuştur. Bunda en büyük etken eski Türk aile sisteminin İslam hukuk sistemi ile mecz edilerek siyaset, eğitim, iktisat vb. alanlarda kendisine özgü kurumsal bir hüviyet kazanmasıdır. Aile kurumu örf ve âdetlerden uzaklaşmadan, İslam hukuk sistemi üzerine temellenerek gücünü her zaman korumuştur.

Bu çalışmada; 1777-1841 yıllarını içerisine alan Sivas Şer'iyye Sicillerinde bulunan özellikle tereke kayıtları esas alınarak Sivas şehrinin aile yapısı üzerine tespitler yapılmaya gayret edilmiştir. Evliliğin tüm aşamalarının Türk örf-âdetleri ve İslam aile hukuku çerçevesinde ve eksiksiz yapıldığı görülmektedir. İslam birden fazla evliliğe müsaade etmiş olmasına rağmen altmış yıllık sürede tek eşlilik %77,2, iki eşlilik %8,5, üç eşlilik %0,2 oranında kaldığı tespit edilmiştir. Müslim-gayrimüslim yaklaşık dokuz yüz seksen tereke kaydında %8,46 oranında çocuksuz ve tek eşle evliliğinin bulunması Osmanlı toplumunda monogaminin daha yaygın olduğunu göstermektedir.

Sivas aile yapısı baba-anne ve çocuklardan oluşan geleneksel çekirdek aile yapısından oluşmaktadır. Büyük anne ve babayla birlikte yaşam olduğuna dair bir belgeyle karşılaşmadık fakat iki kardeş ve amca çocukları bir arada oturan aileler az da olsa bulunmaktadır. Belgelerde *...er karındaşı... ile iştiraken malları mahlud ve müşterek olan...* ifadeleri bunu göstermektedir ve bu oran %2'lerde kalmaktadır.

Osmanlı mahkemesinde hâkimlerin, kendilerine intikal etmiş olan problemlili evlilik vakalarında mümkün olduğunca eşleri tefrik etmemek için uğraştıkları görülmektedir. Aile birliğinin bozulmasında en büyük etkenin bugün olduğu gibi geçmişte de erkek ve kadının hüsn-i imtizaç/gönül dünyalarının farklı olması ve hüsn-i zindegânî olmaması/şiddetli geçimsizlik olarak açıkça görülmektedir.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

- Sivas Şer'iyye Sicil Defteri (1777-1781) No: 1.* Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, MŞH.ŞSC.d., 7693.
- Sivas Şer'iyye Sicil Defteri (1781-1787) No: 2.* Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, MŞH.ŞSC.d., 7694.
- Sivas Şer'iyye Sicil Defteri (1783-1785) No: 134.* Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, MŞH.ŞSC.d., 7774.
- Sivas Şer'iyye Sicil Defteri (1787-1790) No: 3.* Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, MŞH.ŞSC.d., 7695.
- Sivas Şer'iyye Sicil Defteri (1791-1798) No: 4.* Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, MŞH.ŞSC.d., 7696.
- Sivas Şer'iyye Sicil Defteri (1794-1794) No: 5.* Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, MŞH.ŞSC.d., 7697.
- Sivas Şer'iyye Sicil Defteri (1798-1802) No: 6.* Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, MŞH.ŞSC.d., 7698.
- Sivas Şer'iyye Sicil Defteri (1802-1805) No: 7.* Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, MŞH.ŞSC.d., 7699.
- Sivas Şer'iyye Sicil Defteri (1805-1809) No: 8.* Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, MŞH.ŞSC.d., 7700.
- Sivas Şer'iyye Sicil Defteri (1809-1812) No: 9.* Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, MŞH.ŞSC.d., 7701.
- Sivas Şer'iyye Sicil Defteri (1815-1817) No: 10.* Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, MŞH.ŞSC.d., 7702.
- Sivas Şer'iyye Sicil Defteri (1817-1821) No: 11.* Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, MŞH.ŞSC.d., 7703.
- Sivas Şer'iyye Sicil Defteri (1821-1823) No: 12.* Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, MŞH.ŞSC.d., 7705.

- Sivas Şer'iyye Sicil Defteri (1822-1825) No: 13.* Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, MŞH.ŞSC.d..7773.
- Sivas Şer'iyye Sicil Defteri (1825-1826) No: 14.* Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, MŞH.ŞSC.d..7706.
- Sivas Şer'iyye Sicil Defteri (1827-1829) No: 15.* Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, MŞH.ŞSC.d., 7707.
- Sivas Şer'iyye Sicil Defteri (1831-1833) No: 16.* Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, MŞH.ŞSC.d..7708.
- Sivas Şer'iyye Sicil Defteri (1833-1834) No: 17.* Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, MŞH.ŞSC.d..7709.
- Sivas Şer'iyye Sicil Defteri (1835-1837) No: 18.* Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, MŞH.ŞSC.d..7710.
- Sivas Şer'iyye Sicil Defteri (1837-1839) No: 19.* Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, MŞH.ŞSC.d..7712.
- Sivas Şer'iyye Sicil Defteri (1839-1841) No: 20.* Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, MŞH.ŞSC.d..7713.

Kaynak ve Araştırma Eserleri

- Acar, H. İbrahim. "Nişan". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 33/152-154. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Acar, H. İbrahim. "Talâk". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/496-500. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Aktan, Hamza. "Miras". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30/143-145. İstanbul: TDV Yayınları, 2005.
- Ali, Kevser Kâmil - Öğüt, Salim. "Çok Evlilik". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 8/365-369. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Atar, Fahrettin. "Muhâlea". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30/399-402. İstanbul: TDV Yayınları, 2005.
- Atar, Fahrettin. "Nikâh". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 33/112-117. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Aydın, Mehmet Âkif. "Aile". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2/196-200. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Aydın, Mehmet Akif. *İslam-Osmanlı Aile Hukuku*. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1985.
- Aydın, Mehmet Âkif. "Mehir". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28/389-391. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Aydın, Mehmet Akif. *Türk Hukuk Tarihi*. İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım, 2009.
- Bilgin, Aydın vd. *Bab-ı Meşihat Şeyhülislamlık Arşiv Defteri*. İstanbul: İSAM, 2006.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Hukuk-ı İslayiyye ve Istılahat-ı Fikhiyye Kamusu*. 8 Cilt. İstanbul: Bilmen Basımevi, 1968.

- Bozkurt, Fatih. "Tereke Defterleri ve Osmanlı Demografi Araştırmaları". *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi* 54 (ts.), 99-100.
- Cansel, Erol. "Sosyal Devlet ve Aile". *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 26/3 (1969), 1-11.
- Ceyhan, Muhammed. "Tanzimat Dönemi Sonrası Şer'iyye Sicil Defterlerinin Muhteva ve Diplomatik Açından Tahlili". *OTAM* 29 (Ankara 2012), 50-82.
- Cin, Halil. "İslam Hukukunda Mehir". *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 29/1 (1972), 199-254.
- Cin, Halil. *İslam ve Osmanlı Hukukunda Evlenme*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1974.
- Doğan, İsmail. *Osmanlı Ailesi*. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2001.
- Döndüren, Hamdi. *Delilleriyle Aile İlmihali*. İstanbul: Altınoluk Yayınları, 1995.
- Düzdağ, Ertuğrul. *Şeyhülislam Ebussuud Efendi Fetvaları Işığında 16. Asır Türk Hayatı*. İstanbul: Enderun Kitabevi, 1972.
- Ekinci, Ekrem Buğra. "Osmanlı Hukukunda İzinnâme ile Nikah". *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları* 2 (2006), 41-60.
- Erturhan, Sabri. *Temel Fıkıh Bilgileri*. İstanbul: Hikmet Yayınları, 2018.
- Eryılmaz, Bilal. *Osmanlı Devletinde Gayrimüslim Tebaanın Yönetimi*. İstanbul: Risale, 2. Basım, 1996.
- Gözübenli, Beşir. "Mefkûd". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28/353-356. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Imber, Colin. *Şeriattan Kanuna Ebussud ve Osmanlı'da İslami Hukuk*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2004.
- İbn Mâce, Hafız Ebî Abdillah Muhammed b. Yezird el-Kazvinî. *Sünen-i İbn Mâce*. 2 Cilt. Kahire: Dâru'l-Hayriye, 1994.
- Jennings, Ronald. "Gazi Tezi Üzerine Bazı Düşünceler". çev. Salih Pay. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/7 (1988), 661-670.
- Karaman, Hayrettin. "İslam'ın Getirdiği Aile Anlayışı". *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi II*. 6-16. Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, 1992.
- Karataş, Ali İhsan. *Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlerin Toplum Hayatı*. İstanbul: Gökkuşbuca Yayınları, 2009.
- Karpat, Kemal H. *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*. çev. Bahar Tırnakçı. İstanbul: Timaş Yayınları, 2010.
- Kaşgarlı, Mahmud. *Dîvân-ı Lügâti't-Türk Tercümesi*. çev. Besim Atalay. Ankara: Türk Dil Kurumu, ts.
- Kazıcı, Ziya. *Osmanlı'da Toplum Yapısı*. İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2014.
- Konan, Belkıs. "Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumuna İlişkin Bir Değerlendirme". *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 64/1 (2015), 171-193.
- Ortaylı, İlber. *Osmanlı Toplumunda Aile*. İstanbul: Pan Yayıncılık, 2009.

- Ögel, Bahattin. *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1988.
- Pakalın, Mehmet Zeki. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. 3 Cilt. İstanbul: Milli Eğitim Yayınları, 3. Basım, 1983.
- Savaş, Saim. "Fetva ve Şer'iyeye Sicillerine Göre Ailenin Teşekkülü ve Dağılması". *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi II*. 125-168. Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, 1992.
- Şahin, Salih. *Mekân ve İnsanı Sivas*. İstanbul: Buruciye Yayınları, Bilnet Matbaacılık, 2013.
- Turan, Ahmet. "Törellerimizde Kalın (Başlık) âdeti". *Milli Folklor* 12 (1991), 39-42.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. "Şer'i Mahkeme Sicilleri". *Ülkü Dergisi* 29 (1935), 365-368.
- Yücel, Ebubekir Sıddık. "Sivas Şer'iyeye Sicilleri Toplu Kataloğu Üzerine". *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 22/2 (2018), 1059-1079.